

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 15 (1991)

Δελτίον ΧΑΕ 15 (1989-1990), Περίοδος Δ'

Παρατηρήσεις στον μεσαιωνικό οικισμό του Γερακίου

Άννα-Μαρία ΣΙΜΑΤΟΥ, Ροζαλία ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ

doi: [10.12681/dchae.1035](https://doi.org/10.12681/dchae.1035)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΣΙΜΑΤΟΥ Α.-Μ., & ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ Ρ. (1991). Παρατηρήσεις στον μεσαιωνικό οικισμό του Γερακίου. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 15, 67-88. <https://doi.org/10.12681/dchae.1035>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Παρατηρήσεις στον μεσαιωνικό οικισμό του
Γερακίου

Δελτίον ΧΑΕ 15 (1989-1990), Περίοδος Δ' • Σελ. 67-88

ΑΘΗΝΑ 1991

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟ ΟΙΚΙΣΜΟ ΤΟΥ ΓΕΡΑΚΙΟΥ*

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΓΕΡΑΚΙ

Ο μεσαιωνικός οικισμός του κάστρου Γερακίου είναι κτισμένος σε ένα λόφο-πρόβουνο του Πάρωνα, που βλέπει προς τη λακωνική πεδιάδα, σε απόσταση 5 χλμ. από το σημερινό χωριό. Η έντονη οικοδομική δραστηριότητα κατά τους μέσους βυζαντινούς χρόνους, που πιστοποιείται από την ανέγερση πλήθους εκκλησιών², υποδηλώνει ότι ο οικισμός περιοριζόταν κατά την περίοδο αυτή στον κάμπο.

Κατά τη Φραγκοκρατία το Γεράκι αποτέλεσε έδρα της ομώνυμης βαρωνίας με έξι τιμάρια, η οποία αποδόθηκε στον Guy de Nivelet (1210), συμπολεμιστή του Γοδοφρείδου Βιλλεαρδουΐνου³. Σύμφωνα με το Χρονικόν του Μορέως, ο Guy ή ο γιος του Ιωάννης έκτισαν το κάστρο στον λόφο (Εικ. 2), με σκοπό να ελέγχει την πεδιάδα του Έλους⁴. Η ακριβής χρονολόγηση της οικοδόμησής του παραμένει άγνωστη⁵. Η πλέον παραδεκτή χρονολογία ίδρυσης (κυρίως από τον Βον) τοποθετείται γύρω στο 1250, μαζί με τα κάστρα της Μαΐνης, του Λεύκτρου και του Μυστρά, που κτίστηκαν και αυτά για τον έλεγχο των εγκατεστημένων σε αυτές τις περιοχές μειονοτήτων. Σύμφωνα όμως με τον Παχυμέρη, το κάστρο σύντομα περιήλθε στους Βυζαντινούς, μαζί με τα κάστρά του Μυστρά, της Μαΐνης και της Μονεμβασίας, ως λύτρα για την απελευθέρωση του Βιλλεαρδουΐνου το 1259, μετά τη μάχη της Πελαγονίας⁶.

Στην ανάπτυξη του Γερακίου κατά τα βυζαντινά χρόνια συνέβαλε η θέση του ανάμεσα στον Μυστρά και τη Μονεμβασία, το επίνειο του Δεσποτάτου σε σχέση με την Κωνσταντινούπολη. Η οικιστική συγκέντρωση γύρω από το κάστρο άρχισε με την ανέγερσή του και συνεχίστηκε περιοδικά σε όλη τη βυζαντινή περίοδο· δεν ξέρουμε όμως τη σχέση της με τον οικισμό του κάμπου που μπορεί να εγκαταλείφθηκε, όπως πολλοί οικισμοί σε αυτήν την περίοδο της ανασφάλειας. Τελικά, ο λόφος ερημώθηκε μεταξύ 15ου αι. και 1700, οπότε το Γεράκι μεταφέρθηκε στη θέση του σημερινού οικισμού και αποτέλεσε κεφαλοχώρι της ενετοκρατούμενης και τουρκοκρατούμενης Πελοποννήσου, με μεγάλες παραγωγικές εκτάσεις στον κάμπο⁷.

ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Τα υπολείμματα του μεσαιωνικού οικισμού Παλιογέρακο διακρίνονται στις δύο κορυφές του λόφου με το όνομα Παλαιόκαστρο. Στη βόρεια κορυφή σώζονται —σε σχετικά καλή κατάσταση— το κάστρο και, κάτω από αυτό, στη δυτική ομαλή πλαγιά, τα κτίσματα του βασικού οικισμού (Εικ. 1). Στη νότια κορυφή σώζονται υπολείμματα μιας δεύτερης οικιστικής συγκέντρωσης που συνδέεται με τον βασικό οικισμό με μονοπάτι ανοιγμένο σε διάσελο, μήκους 700 μ., που ενώνει τις δύο κορυφές.

Το μοναδικό διάγραμμα του οικισμού το οφείλουμε στον Άγγλο μελετητή Ramsay Traquair στις αρχές του αιώνα (1905), όπου σημειώνονται με μεγάλη για

1. Η εργασία ξεκίνησε ως διάλεξη στο 9ο εξάμηνο της Σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ και κατόπιν παρουσιάστηκε στα πλαίσια των μαθημάτων εμβάθυνσης του Σπουδαστηρίου Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής στις 19.2.87. Αναλυτικές αποτυπώσεις και φωτογραφίες του συνόλου των κτιρίων έγιναν κατά το 1985-86. Θερμές ευχαριστίες οφείλουμε στον καθηγητή Χαράλαμπο Μπούρα για την υποστήριξη και τη βοήθειά του στην εργασία αυτή, στον Γιάννη Κίζη για τις υποδείξεις του και στην κυρία Αιμιλία Μπακούρου-Γκιαούρη και την Εφορεία Σπάρτης για την άδεια μελέτης των κτιρίων.

2. Σχετικά με τις εκκλησίες του οικισμού βλ. Ν. Κ. Μουτσόπουλος - Γ. Δημητρουκάλλη, Γεράκι. Οι εκκλησίες του οικισμού, Κέντρον Βυζαντινών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1981.

3. Σχετικά βλ. A. Bon, *La Morée franque, Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la principauté d'Achaïe* (1205-1430), Paris 1969, 1, σ. 66-67, 103, 113-114, 142, A. Blouet, *Expedition scientifique de Morée*, 2, Paris 1831-1838, σ. XII. Ουλ. Μίλλερ, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα (1204-1566)*, Λονδίνο 1908 (μτφρ. Σ. Λάμπρου), σ. 80-81.

4. Μίλλερ, *ό.π.*, σ. 77-79.

5. Βλ. Χρονικόν του Μορέως, στ. 1936-1938 και 3165-3167. Επίσης R. Traquair, *Laconia: Mediaeval Fortresses*, BSA XII (1905-1906), σ. 296 και Bon, *ό.π.*, σ. 112, 520.

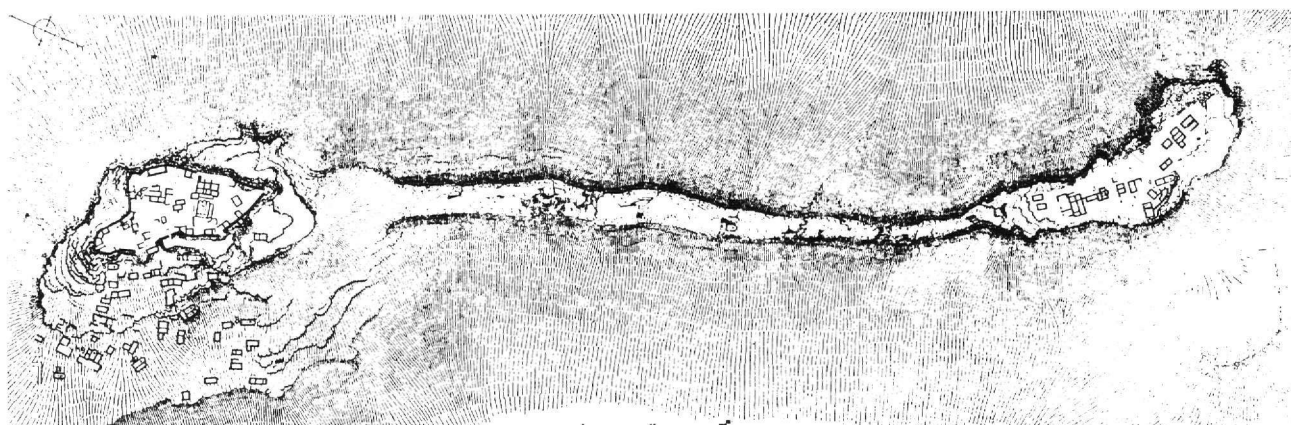
6. Γ. Παχυμέρης, *De Michaelis et Andronico Palaeologis*, Libri XIII, έκδ. Em. Bekker, Bonn 1835, σ. 87-88 και Bon, *ό.π.*, σ. 123-124.

7. Βλ. Χωρογραφικοί πίνακες στο Karl Hopf, *Chroniques Greco-Romanes*, Berlin 1873, σ. 227-229.

1

Εικ. 1. Άποψη του οικισμού από τον κάμπο.

2

Εικ. 2. Τοπογραφικό διάγραμμα κατά R. Γραζιαίτ.

3

Εικ. 3. Άποψη του οικισμού από το πλάτωμα.

την εποχή ακρίβεια κτίσματα, οχυρώσεις και το ανάγλυφο του εδάφους (Εικ. 2). Όμως συστηματική μελέτη του οικισμού δεν έχει γίνει μέχρι σήμερα⁸.

Ο δρόμος που οδηγεί στη βόρεια κορυφή του λόφου καταλήγει σε ένα πλάτωμα στο κάτω μέρος του κυρίως οικισμού, από όπου γίνεται ουσιαστικά ορατό το σύνολο της οικιστικής συγκέντρωσης. Από εκεί διακρίνονται, ανάμεσα στα ερειπωμένα με πρώτη ματιά κτίσματα, αρκετές εκκλησίες⁹ (Εικ. 3).

Ο οικισμός έχει σχήμα τραπέζιου που η βόρεια πλευρά του οριοθετείται έντονα από ένα τείχος βράχων, σε αντίθεση με τη νότια που απλώνεται ελεύθερα στην πλαγιά¹⁰ (Εικ. 4). Η εμφανής διαφοροποίηση της πυκνότητας δόμησης στην έκταση του οικισμού οδηγεί στη διάκριση τριών βασικών κτιριακών ενοτήτων. Μια πολύ συνεκτική κάτω από το κάστρο στα ΒΑ. (γειτονιά Α), μια δεύτερη στο κέντρο με αραιότερη δόμηση (γειτονιά Β) και μια τρίτη στα ΝΔ. με ελεύθερο χαρακτήρα (γειτονιά Γ).

Τα υπολείμματα του οδικού δικτύου είναι σχεδόν άυπαρκα και, κατά συνέπεια, η ανίχνευσή του μπορεί να γίνει μόνο από τις αποτμήσεις στις γωνίες των σπιτιών και τις προσβάσεις τους. Από αυτά τα στοιχεία οδηγούμαστε με επιφυλάξεις στην εικόνα ενός οδικού δικτύου που περιελάμβανε (Εικ. 4):

1. Ένα βασικό ομαλό δρόμο, που ξεκινούσε από το πλάτωμα, όδευε εκτός του δυτικού ορίου του οικισμού και διχάζόταν σε ένα δρόμο που οδηγούσε, παράλληλα προς το τείχος, στην πύλη του κάστρου, και σε ένα δεύτερο που συνέχιζε ως μονοπάτι στη νότια κορυφή.

2. Έναν κεντρικό απότομο δρόμο, που ξεκινούσε από το πλάτωμα και οδηγούσε στο κάστρο, διασχίζοντας τη γειτονιά Α και οδεύοντας ανηφορικά, παράλληλα προς το βόρειο όριο του οικισμού.

3. Ένα δεύτερο δρόμο, που είχε κοινή αρχή με τον προηγούμενο και οδηγούσε στη γειτονιά Β. Βασικό τμήμα του διανοίχθηκε το 1971, κατά τον καθαρισμό του οικισμού από τα πουρνάρια¹¹. Γι' αυτό τον λόγο δεν είμαστε βέβαιοι για την αρχική του ύπαρξη σε όλο το μήκος του, όπως εμφανίζεται τώρα.

Παρ' όλα αυτά, εκτός από τους παραπάνω δρόμους, μπορούμε με βεβαιότητα να μιλήσουμε για ένα πλήρες δίκτυο από μικρά μονοπάτια. Τμήματά του ανιχνεύονται από λαξεύσεις στον φυσικό βράχο, από τοίχους αντιστήριξης, από κτιστά σκαλοπάτια και πεζούλια, ενώ αντίθετα πουθενά δεν βρέθηκε τμήμα λιθόστρωτου. Αυτά τα μονοπάτια προσέφεραν πρόσβαση σε δύο ή τρία σπίτια κάθε φορά, ή περιτριγύριζαν μεγάλα σπίτια και συγκροτήματα, προσφέροντας τη δυνατότητα για πρόσβαση σε κάποια δεύτερη είσοδο.

Οι παράγοντες που συνέτειναν στη διαμόρφωση του οδικού δικτύου είναι η απότομη κλίση και το βραχώ-

δες του εδάφους, όπως και οι μεταβαλλόμενες κατά καιρούς ανάγκες προσπέλασης, εξαιτίας προσθηκών στα κτίρια.

Από την ύπαρξη τμημάτων αναλημματικών τοίχων και σκαλοπατιών στο βόρειο όριο του οικισμού, όπως επίσης και κάτω από τα σπίτια της γειτονιάς Γ, επιβεβαιώνεται η ύπαρξη κάποιου είδους περιμετρικής οχύρωσης, απαραίτητης για την προστασία του οικισμού¹². Το γεγονός αυτό ενισχύεται και από τη σημείωση στο διάγραμμα του Traquair ενός είδους πύλης, που τοποθετείται στο βόρειο όριο, πιο πάνω από τον σημερινό δρόμο που οδηγεί στο πλάτωμα. Από εκεί πιθανότατα γινόταν η είσοδος στον οικισμό μέσω του βασικού δρόμου (1), που κατέληγε στο κάστρο, αφού διέσχισε το πλάτωμα.

Από αυτό το πλάτωμα ξεκινούσαν οι βασικοί δρόμοι και τα μονοπάτια του οικισμού και εκεί έβλεπαν δύο σημαντικές εκκλησίες, η Αγία Παρασκευή και η Αγία Αικατερίνη. Η ύπαρξη μεγάλης δημόσιας στέρας σε ένα διευρυμένο επίπεδο χώρο ενισχύει την υπόθεση ότι το πλάτωμα λειτουργούσε ως πλατεία με εναλλασσόμενες λειτουργίες συνάθροισης και εμπορικής συναλλαγής, σε άμεση σχέση με την είσοδο του οικισμού.

Η Αγία Παρασκευή είναι ένας σταυρεπίστεγος μικρών διαστάσεων ναός, με καλές αναλογίες, πλούσιο εξωτερικό διάκοσμο, και περιελάμβανε, εκτός ενός παρεκκλησίου προς Β. και ενός νάρθηκα προς Ν., και άλλα προσκτίσματα. Εσωτερικά σώζονται τοιχογραφικός διάκοσμος και αξιόλογο πώρινο σκαλιστό εικονοστάσι με έντονες δυτικές επιδράσεις.

Η Αγία Αικατερίνη είναι μια θολοσκεπής βασιλική με νάρθηκα, που στη νότια πλευρά της έχει προστεθεί προστώο ή εξωνάρθηκας. Πιθανότατα ήταν ναός νεκροταφείου.

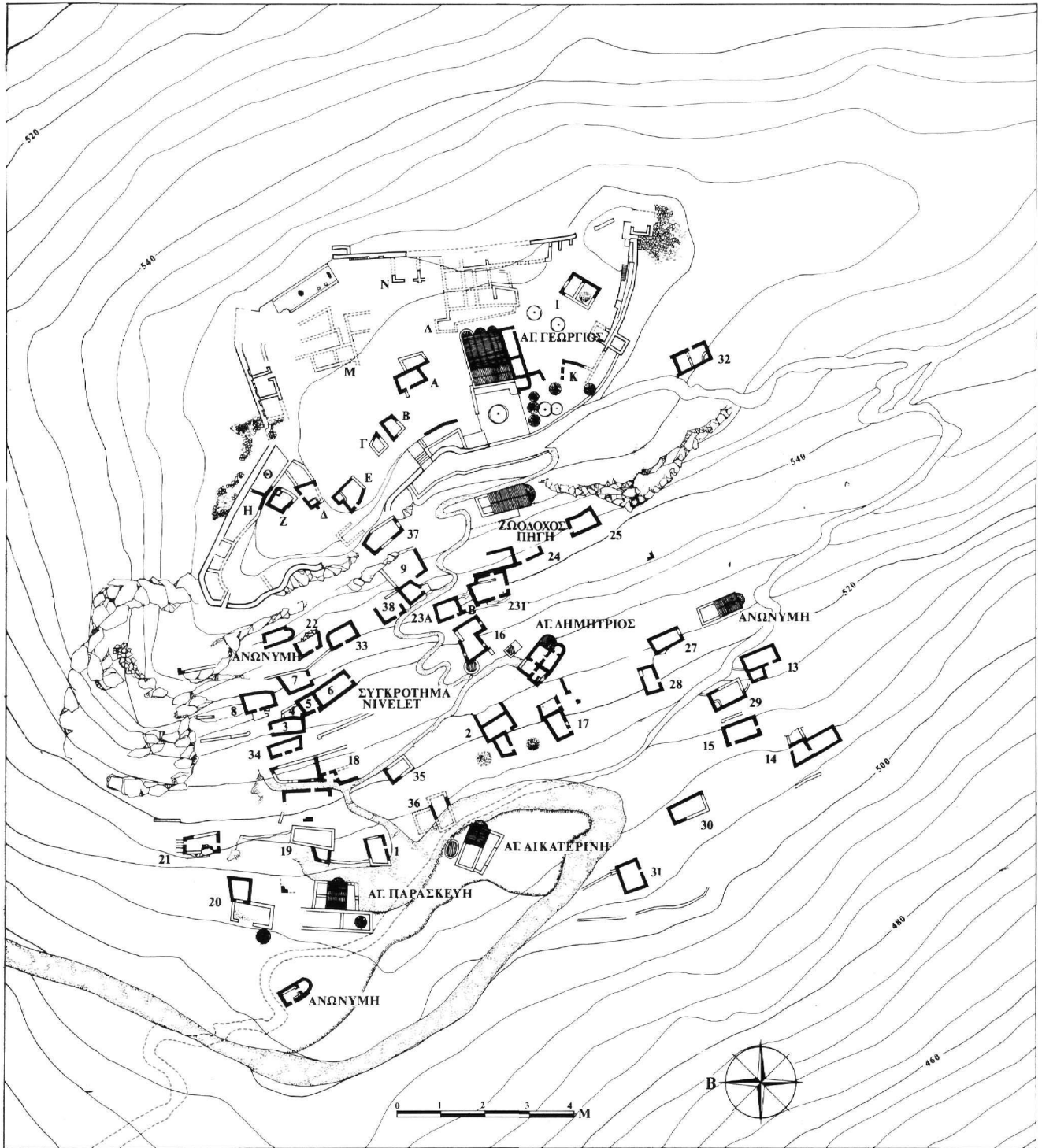
8. Εκτός από τον Traquair τον οικισμό επισκέφθηκαν κατά καιρούς αρκετοί μελετητές από την αρχή του αιώνα, όπως οι Miller, Lafontaine, Κουκούλες, οι οποίοι ασχολήθηκαν μόνο με τις τοιχογραφίες των εκκλησιών.

9. Οι περισσότερες εκκλησίες έχουν προστατευθεί με νέες κεραμοσκεπές και εν μέρει έχει συντηρηθεί ο τοιχογραφικός διάκοσμός τους.

10. Το νέο τοπογραφικό διάγραμμα του κυρίως οικισμού συντάχθηκε βάσει αεροφωτογραφιών, βάσει του γενικότερου διαγράμματος της περιοχής και επιμέρους φωτογραφιών, καθώς και επιτόπου μετρήσεων το 1985. Η αριθμηση των κτισμάτων που σημειώνεται ακολουθεί τη σειρά καταγραφής και αποτύπωσής τους και αποτελεί επιλογή των μελετητών.

11. Βλ. Ε. Κουνουπιώτου-Μανωλέσσου, Γεράκι, ΑΔ 26 (1971), Χρονικά, σ. 193, όπου και συνοπτική βιβλιογραφία.

12. Η περιμετρική οχύρωση συναντάται στο σύνολο σχεδόν των ορεινών κάτω από κάστρο οικισμών, όπως στο Μουχλί, στον Μυστρά, στη Μονεμβασιά κ.α.

Εικ. 4. Τοπογραφικό σημερινού οικισμού.

Βορειοδυτικά της Αγίας Παρασκευής διακρίνονται τα ερείπια μιας μικρής ανώνυμης θολοσκεπούς βασιλικής.

Ο ναός της Ζωοδόχου Πηγής ή Παναγίας της Ελεούσας βρίσκεται κάτω από το ανάλημμα της πύλης του κάστρου, στο όριο της γειτονιάς Β και σε αυτήν οδηγούν και οι δύο δρόμοι του οικισμού. Είναι επίσης θολοσκεπής μονόκλιτη βασιλική και διαθέτει πρόσθετο θολοσκεπή νάρθηκα με έντονες καλλιτεχνικές προθέσεις. Αξιόλογο είναι το θύρωμα της βόρειας εισόδου με φραγκικές επιδράσεις, ενώ εντύπωση προκαλεί και μια δεύτερη δυτική είσοδος στον ναό, μέσω κτιστού εξώστη, του οποίου υπολείμματα διακρίνουμε σήμερα. Από επιγραφές πιστοποιείται ότι επρόκειτο για καθολικό μονής χρονολογημένο στο 1431. Σώζεται αξιόλογος τοιχογραφικός διάκοσμος.

Στην ίδια υψομετρική καμπύλη, στο τέλος της γειτονιάς Α, σε απρόσιτη περιοχή, σώζεται μονόχωρο θολοσκεπές κτίριο με κόγχη, ασφαλώς εκκλησία, στους τοίχους της οποίας σώζονται καταχύστρα και ενσωματωμένα spolia.

Στο κέντρο της γειτονιάς Β υπάρχει ένας διπλός θολοσκεπής ναός με προσθήκη νάρθηκα, αφιερωμένος στον Άγιο Δημήτριο. Σώζονται ίχνη τοιχογραφιών και ίσως ήταν ταφικός.

Τέλος, στην άκρη της γειτονιάς Γ, πάνω στον κεντρικό δρόμο, υπάρχει ένας άλλος μονόχωρος ανώνυμος θολοσκεπής ναός με νάρθηκα.

Όλες οι εκκλησίες του οικισμού είναι μικρής κλίμακας, θολοσκεπείς, με κεραμοσκεπές, εκτός από την Αγία Παρασκευή που έχει πρόναο σε προσθήκη. Είναι διάσπαρτες σε όλη την έκταση του οικισμού, με προσανατολισμό καθορισμένο από το ανάγλυφο του εδάφους και θέση στα όρια των γειτονιών¹³.

ΓΕΙΤΟΝΙΑ Α

Η γειτονιά Α εμφανίζεται πιο πυκνοδομημένη στην περιοχή κάτω από το κάστρο, όπου σώζονται σε καλή κατάσταση κτίρια και συγκροτήματα με οχυρωματικό χαρακτήρα. Περιλαμβάνονται βάσει του τοπογραφικού τα κτίσματα 18, 34, 8, 7, 22, 33 και το συγκρότημα Nivelet (κτ. 3, 4, 5, 6). Στο κάτω μέρος της και γύρω από το πλάτωμα, τα κτίρια της γειτονιάς Α είναι διάσπαρτα, μεγαλύτερα και σε πολύ κακή κατάσταση.

Συγκρότημα Nivelet

Ανηφορίζοντας στην αριστερή διακλάδωση που ξεκινά από την Αγία Παρασκευή, φτάνουμε σε ένα συγκρότημα κτισμάτων, σε επαφή, το οποίο οι ντόπιοι ονομάζουν «κατοικία του Nivelet» (Εικ. 5). Παρόλο που η πιθανότερη θέση της κατοικίας του άρχοντα έπρεπε να

είναι μέσα στο κάστρο, η διάταξη των χώρων του συγκροτήματος σε σειρά, το οχυρωματικό ύψος του με ανοίγματα μόνο στους ορόφους και η τοποθέτησή του κάτω από το κάστρο, πάνω σε απότομους βράχους που καθιστούν την πρόσβαση σε αυτό ελεγχόμενη, προϋποθέτουν κάποιον επώνυμο χρήστη.

Το συγκρότημα αποτελείται από τέσσερις χώρους, που δεν επικοινωνούν μεταξύ τους (Εικ. 6). Από αυτούς οι χώροι 5 και 6 πιθανότατα κτίστηκαν μαζί και ασφαλώς ανήκαν στον ίδιο χρήστη, εφόσον οι δοκοθήκες του πατώματος του χώρου 5 ανοίγονται προς τον χώρο 6. Ο χώρος 3 πιθανώς προϋπήρχε, ενώ είναι βέβαιο ότι ο χώρος 4 σχηματίστηκε εκ των υστέρων, όταν κλείστηκε η γωνία μεταξύ των χώρων 3 και 5.

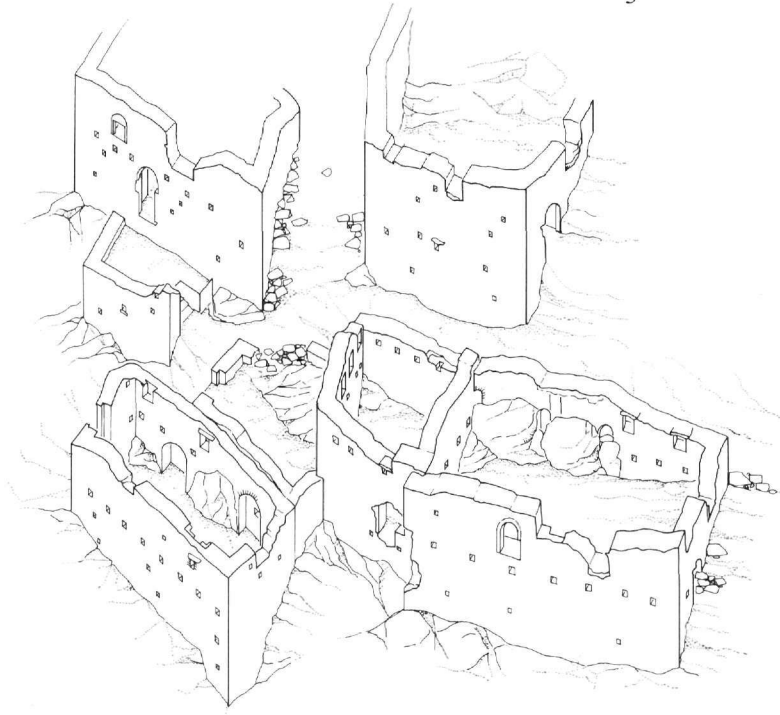
Ο χώρος 3 είναι ένα μονόχωρο, διάδροφο κτίσμα, με επίμηκες σχήμα και είσοδο από τη στενή βόρεια πλευρά, από όπου περνά και ο δρόμος. Οι εξώθυρες βρίσκονται η μία πάνω στην άλλη και η πρόσβαση σε αυτήν του ορόφου γινόταν με ξύλινο γεφυράκι. Στο πλαίσιο της σώζονται στο επίχρισμα χαράγματα (Εικ. 8). Το κατώι δεν είχε καθόλου ανοίγματα, ενώ στο ανώι ανοίγεται μόνο ένα παράθυρο στον νότιο τοίχο και μία πολεμίστρα στον δυτικό, ανοιγμένη εκ των υστέρων, στο ύψος του πατώματος (βλ. παρόμοια στο κτ. 7). Εντύπωση επίσης προκαλεί και η κατασκευή αντιστήριξης του ανατολικού τοίχου, με δύο μεγάλες αβαθείς κόγχες μεταξύ των βράχων, που συναντάμε κυρίως σε περιβόλους κάστρων (Μυστρά, Ανδρούσας, Γερακίου-ΒΑ. πλευρά). Όπως φαίνεται από την έλλειψη ανοιγμάτων και τη δυνατότητα απομόνωσης του ορόφου, το κτίσμα είχε τη χρήση προφυλακίου, που έλεγχε το μονοπάτι.

Από τον χώρο 4 σώζεται μόνο ο δυτικός τοίχος, ο οποίος έχει ακουμπήσει σε αυτόν του 3 και χρησίμευε πιθανώς ως αποθήκη ή φυλάκιο.

Ο χώρος 5 είναι διάδροφος με το κατώι κάτω από το επίπεδο του δρόμου. Η είσοδος γινόταν με θύρα μέσω

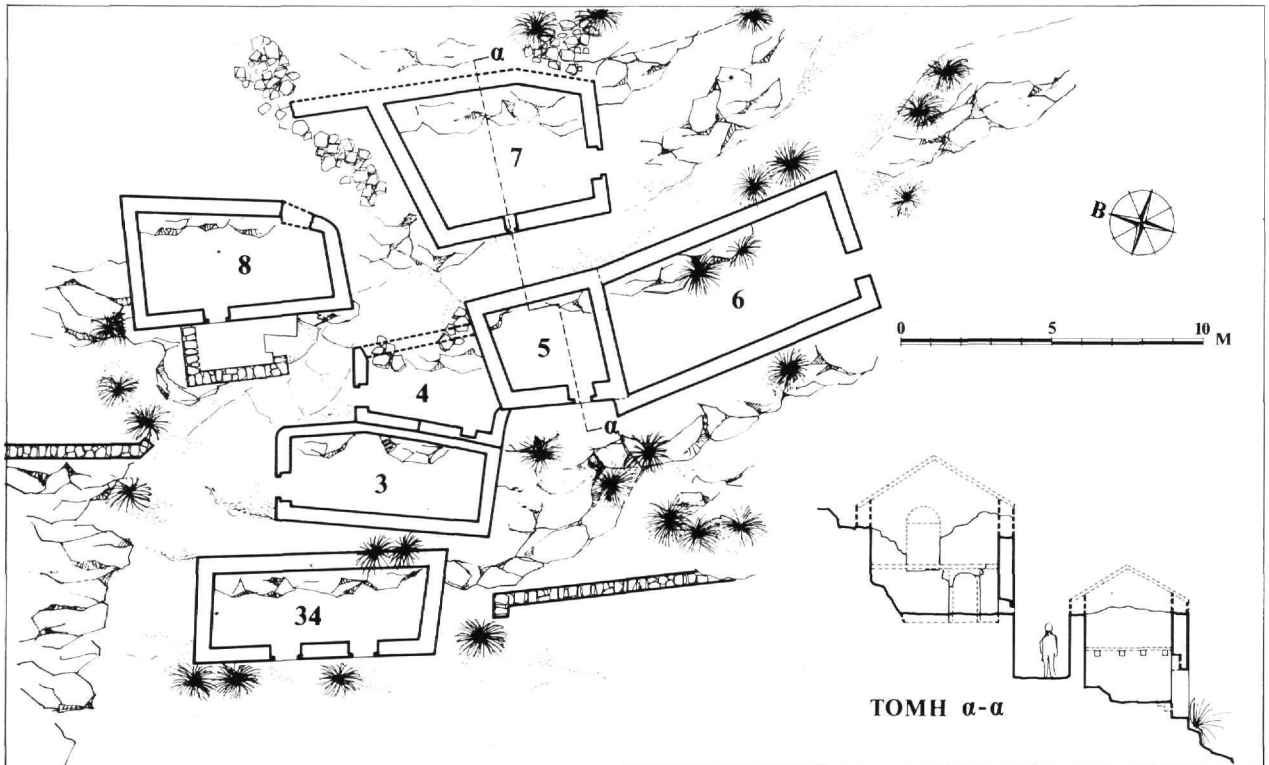
13. Ως ενδεικτική βιβλιογραφία γενικά για τις εκκλησίες του κάστρου αναφέρουμε: Βον, ό.π., σ. 594. Traquair, ό.π., σ. 264-269. Τ. Γριτσόπουλος, Ιστορία του Γερακίου, Έκδοσις του Συνδέσμου των εν Αττική Γερακιτών, Αθήναι 1982. Ουλ. Μίλλερ, Το κάστρο του Γερακίου, ΝΕ ΚΑ' (1927), σ. 399-404. Α. Ξυγγόπουλος, Μία τοιχογραφία στους Ταξιάρχες Γερακίου, Λακωνικά Α' (1964), σ. 159. Α. Ορλάνδος, Ανατολίζουσαι βασιλικαί της Λακωνίας, ΕΕΒΕ Δ' (1927), σ. 342-351. Ο ίδιος, Οι σταυρεπίστεγοι ναοί της Ελλάδος, ΑΒΜΕ Α' (1935), σ. 45. Μ. Panayotidi, Les églises de Géraki et de Monemvasie, CorsiRav XXII (1975). Μ. Σωτηρίου, Η πρώιμος παλαιολόγειος αναγέννησις εις τας χώρας και τας νήσους της Ελλάδος κατά τον 13ο αιώνα, ΔΧΑΕ, περ. Δ' - τ. Δ' (1964-65), σ. 265. Α. Wace, Laconia. Frankish Sculptures at Parori and Geraki, BSA XI (1904-5), σ. 139-145. Επίσης Ε. Κουνουπιώτου-Μανωλέσσου, ό.π. (υποσημ. 11), σ. 192 και ΑΔ 27 (1972), Χρονικά, σ. 296.

5

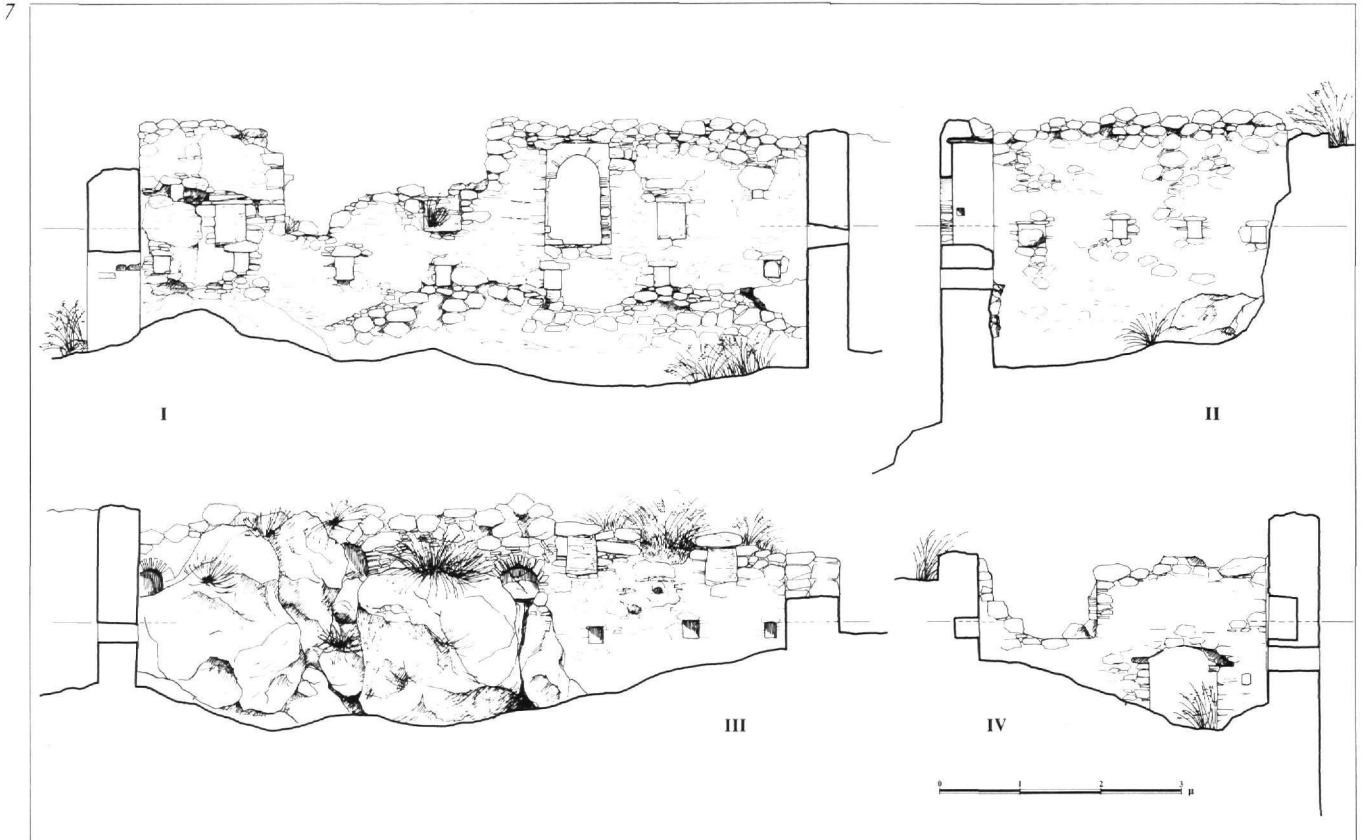

Εικ. 5. Αξονομετρικό συγκροτήματος Nivelet.

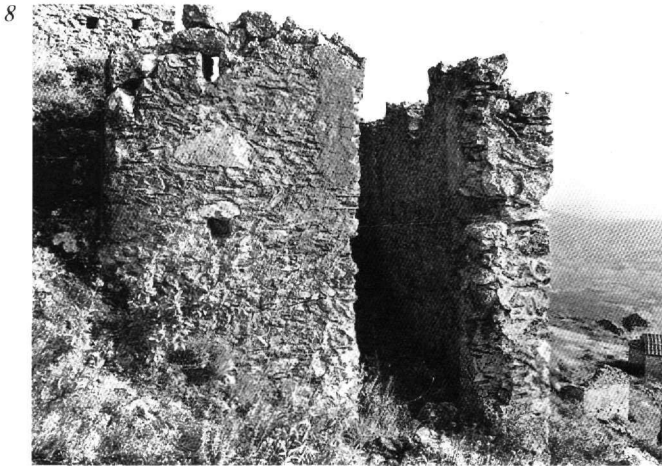
Εικ. 6. Κάτοψη συγκροτήματος Nivelet.

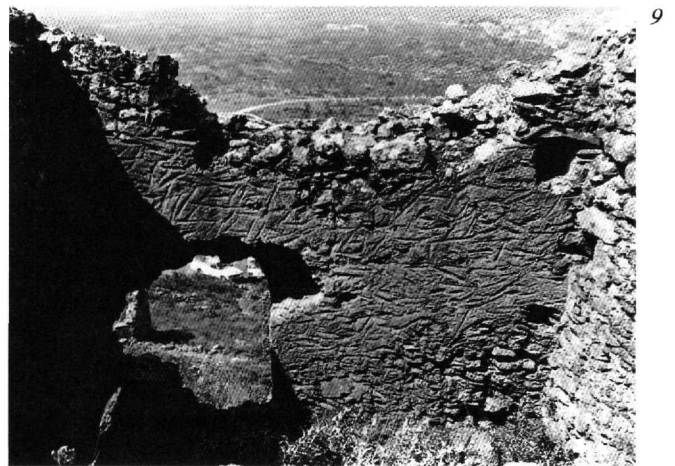
6

Εικ. 7. Κτίριο 6: I. Εσωτερικός δυτικός τοίχος, II. Εσωτερικός βόρειος τοίχος, III. Εσωτερικός ανατολικός τοίχος, IV. Εσωτερικός νότιος τοίχος.

Εικ. 8. Κτίριο 3. Είσοδοι ανωγίου-κατωγίου.

Εικ. 9. Κτίριο 5. Εσωτερικός δυτικός τοίχος.

ξύλινου πλατύσκαλου από τον δυτικό τοίχο, γιατί η πρόσβαση σε αυτό το σημείο ήταν αδύνατη. Στο ανώι δεν σώζεται είσοδος, οπότε συμπεραίνουμε εσωτερική επικοινωνία των ορόφων. Οι δοκοθήκες που ανοίγονται σε όλους τους τοίχους, και όχι μόνο στους αντικριστούς, δείχνουν κάποια μεταγενέστερη αλλαγή της στάθμης του πατώματος. Η σύγχρονη με την κατασκευή των τοίχων διάνοιξη τους θέτει την υποψία ότι, σε δεύτερη φάση πανωσηκώματος, ο βόρειος και ο νότιος τοίχος ξανακτίστηκαν. Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζουν τα τρία ντουλάπια του βόρειου τοίχου, που στεγάζονται με μονοκόμματα σχιστόπλακες, όπως και το σαρδελωτό σε όχρα επίχρισμα μόνο στον δυτικό τοίχο (Εικ. 9).

Ο χώρος 6 αποτελείται από μία μεγάλη αίθουσα με δύο ορόφους και είσοδο όχι από τον δρόμο, αλλά από τη στενή νότια πλευρά (Εικ. 7). Οι δύο θύρες βρίσκονται η μία διαγώνια ως προς την άλλη, τρόπος που, επειδή εκμεταλλεύεται την κλίση του εδάφους, συνηθίζεται στα σπίτια του Γερακίου (κτ. 7, 1, 32). Η αίθουσα έχει μεγάλες διαστάσεις και σχετικά μνημειακό ύψος, με τη δυτική όψη της συμμετρική ως προς τη διάταξη των παραθύρων και των ντουλαπιών, που σχεδόν ακουμπούν στο πάτωμα. Από τα δύο παράθυρα σε καλή κατάσταση σώζεται μόνο το βορινό, το καλύτερα διατηρημένο στον οικισμό. Έχει τοξωτό τύμπανο και επιχρισμένο πλαίσιο από τούβλα σε εσοχή. Στην εξωτερική επιφάνεια διακρίνονται χαράγματα που μιμούνται πλαίσιο από τούβλα. Εσωτερικά έκλεινε με ξύλινο φύλλο και αμπάρα.

Οι βράχοι καταλαμβάνουν εσωτερικά μεγάλο χώρο του κατωγίου, ενώ από τις ανισοσταθμίες των δοκοθηκών μπορούμε να υποθέσουμε τη σταδιακή κάθοδο στο βασικό επίπεδο από την είσοδο του ορόφου.

Κτίριο 8

Είναι το τελευταίο προς βορράν κτίσμα, μονόχωρο και διώροφο, που στεγαζόταν με δίριχτη στέγη. Είναι το μόνο κτίσμα όπου σώζεται διαμορφωμένος χώρος εισόδου (Εικ. 10). Από μια διαπλάτυνση του μονοπατιού, ο ερχόμενος οδηγείται με πέτρινα σκαλιά σε έναν κτιστό εξώστη με περιμετρικό πεζούλι που προσκολλάται στον όγκο του κτιρίου. Από τις σκαλότρυπες που προσδιορίζουν το επίπεδο εργασίας στην όψη του, μπορούμε να προσδιορίσουμε ότι το ύψος του πεζουλιού ήταν μεγαλύτερο, ώστε να εμφανίζεται ακόμα και ως σκεπαστός ηλιακός¹⁴. Το μονοπάτι που διέσχιζε το συγκρότημα Nivelet ανηφορίζει πίσω από το κτίριο, για να φτάσει σε έναν πιθανό χώρο εισόδου του ανωγίου.

Στο σημείο που στρίβει το μονοπάτι υπάρχει απότμη-

ση με απλή μορφή, συνηθισμένη στο Γεράκι¹⁵. Η είσοδος στο κατώι γίνεται από τον χώρο της αυλής μέσω μιας εισόδου με τοξωτό πλαίσιο από τούβλα εξωτερικά και ένα δεύτερο εσωτερικά, τοποθετημένο ψηλότερα από το εξωτερικό, με αποτέλεσμα να δημιουργεί ένα ελαφρό τύμπανο, τύπο συνηθισμένο στον Μυστρά¹⁶ (Εικ. 12). Οι θύρες, όπως όλες οι εξώπορτες των σπιτιών, εσωτερικά ασφάλιζε με ξύλινη αμπάρα που συρόταν σε ειδικά διαμορφωμένη κατά το κτίσιμο οπή. Παρατηρούμε εσωτερικά ότι το άνοιγμα της θύρας κόβει το επίπεδο του πατώματος (Εικ. 11).

Εσωτερικά στο κτίριο σώζεται ακόμα η τελική διαμόρφωση των τοίχων με σαρδελωτό κονίαμα. Στη θύρα και το παράθυρο του ορόφου σώζονται τα διακοσμητικά στο κονίαμα χαράγματα, που στοιχειωδώς στόλιζαν πλαίσια ανοιγμάτων και ραφιών στο Γεράκι. Στον Μυστρά οι ανάλογες διακοσμήσεις εμφανίζονται και με χρώμα. Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε ότι το κτίριο 8 από άποψη λεπτομερειών παρουσιάζει πολλές αντιστοιχίες με κτίρια του Μυστρά.

Σε πολλά κτίρια, όπως και στο 8, η σειρά των πίσω δοκοθηκών βρίσκεται ψηλότερα από την αντίστοιχη της πρόσοψης, ώστε το πάτωμα φαίνεται ότι ήταν κεκλιμένο. Η διαφορά θα μπορούσε να εξηγηθεί είτε με μια ειδική κατασκευή που προϋπέθετε μπαλκόνι στην πρόσοψη είτε από την ύπαρξη δύο επιπέδων στο πάτωμα του ορόφου. Η υπόθεση της ύπαρξης μπαλκονιών, αν και θα ήταν αντίθετη με τον αμυντικό χαρακτήρα του οικισμού, δεν μπορεί να αποκλεισθεί.

ΓΕΙΤΟΝΙΑ Β

Στο πάνω μέρος της γειτονιάς Β, κάτω από τη Ζωοδόχο Πηγή, συναντάμε σύνολο κτισμάτων σε επαφή (κτ. 23 Α, Β, Γ, 29, 9 και 38), ενώ τα υπόλοιπα είναι τοποθετημένα ελεύθερα στην πλαγιά (κτ. 25, 16, 2, 17).

Κτίριο 2

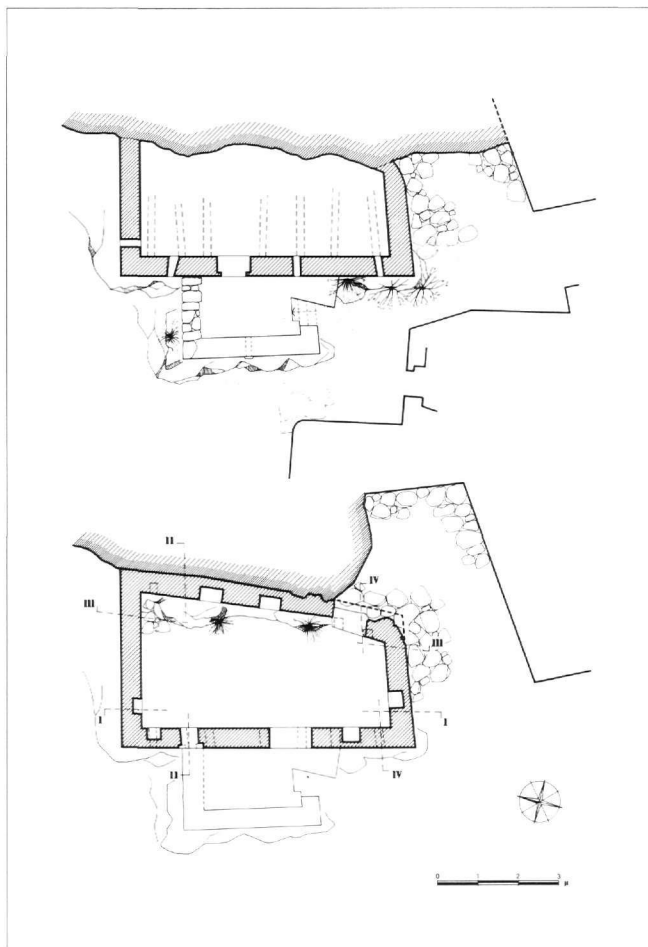
Είναι κτισμένο στη βάση του λόφου, όπου η κλίση του εδάφους εξακολουθεί να είναι έντονη. Είναι διώροφο κτίσμα με κάτοψη σχήματος Γ (Εικ. 13). Το αρχικό

14. Όπως σε σπίτι του Μυστρά, βλ. Α. Ορλάνδος, Συμπληρωματικά τίνες παρατηρήσεις περί των εν Μυστρά παλαιολογείων οικιών, ΛακΣπουδ 2 (1975), σ. 77-83, εικ. 33.

15. Εξαιρεση αποτελεί μόνο η απότμηση στη γωνία του κτιρίου 19, που μοιάζει με ανάλογα παραδείγματα του Μυστρά, βλ. Α. Ορλάνδος, Τα αστικά σπίτια του Μυστρά, ΑΒΜΕ Γ' (1937), σ. 89.

16. Ορλάνδος, ό.π., σ. 68.

10

12

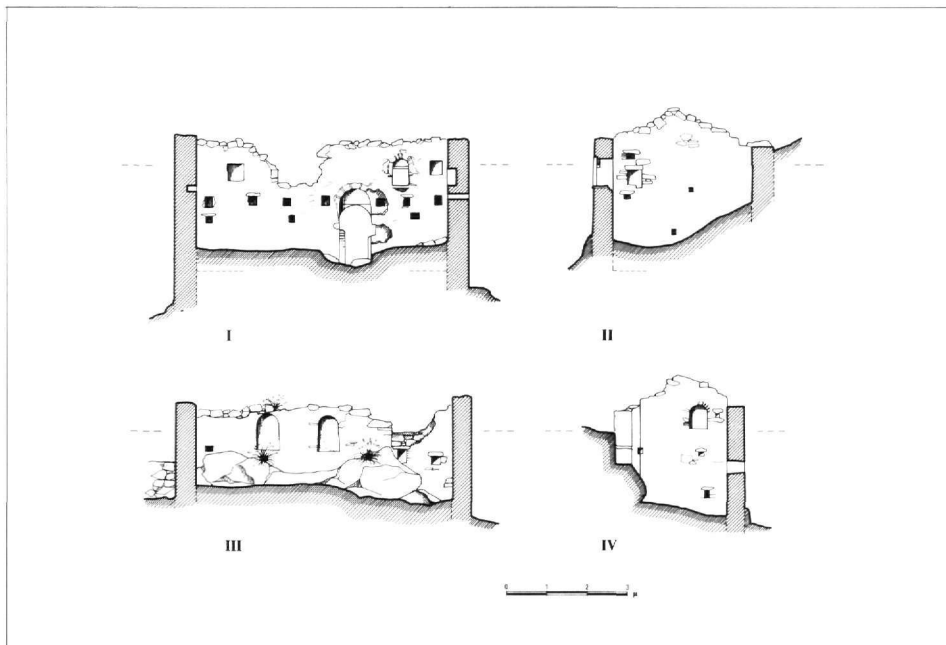

Εικ. 10. Κτίριο 8. Κάτοψη κατωγίου και ανωγίου.

Εικ. 11. Κτίριο 8: I. Εσωτερικός δυτικός τοίχος, II. Εσωτερικός βόρειος τοίχος, III. Εσωτερικός ανατολικός τοίχος, IV. Εσωτερικός νότιος τοίχος.

Εικ. 12. Κτίριο 8. Χώρος εισόδου.

11

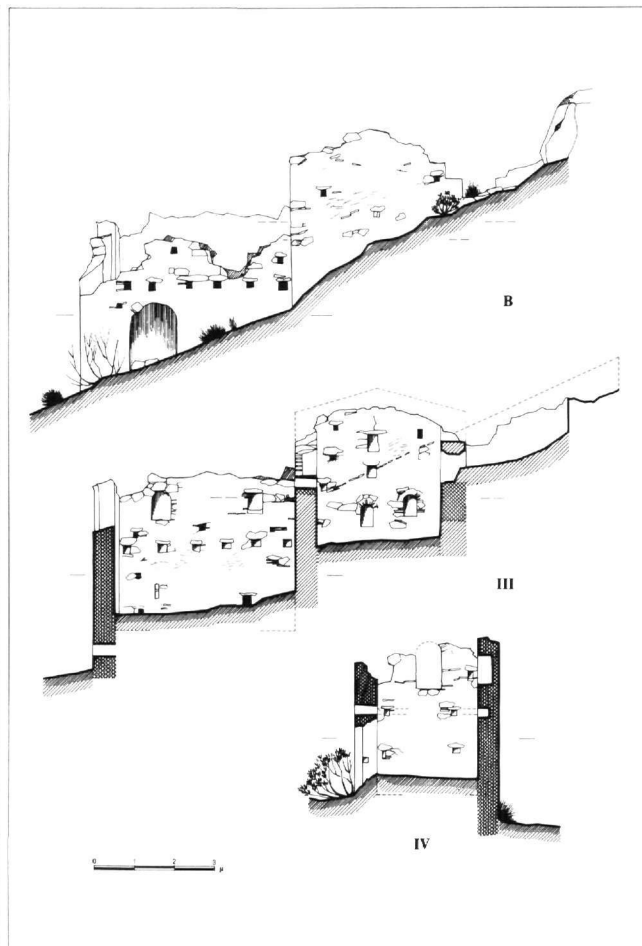
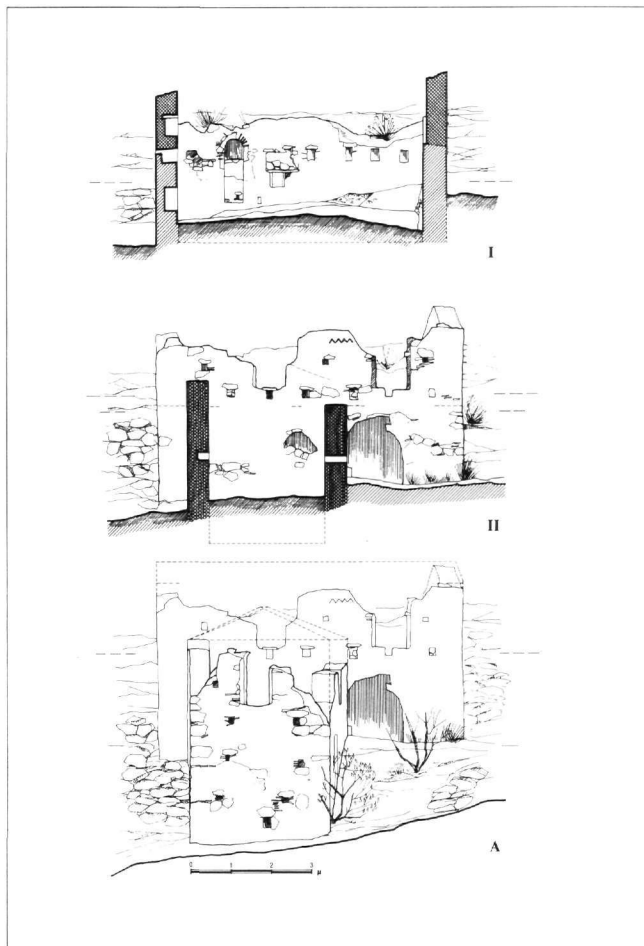
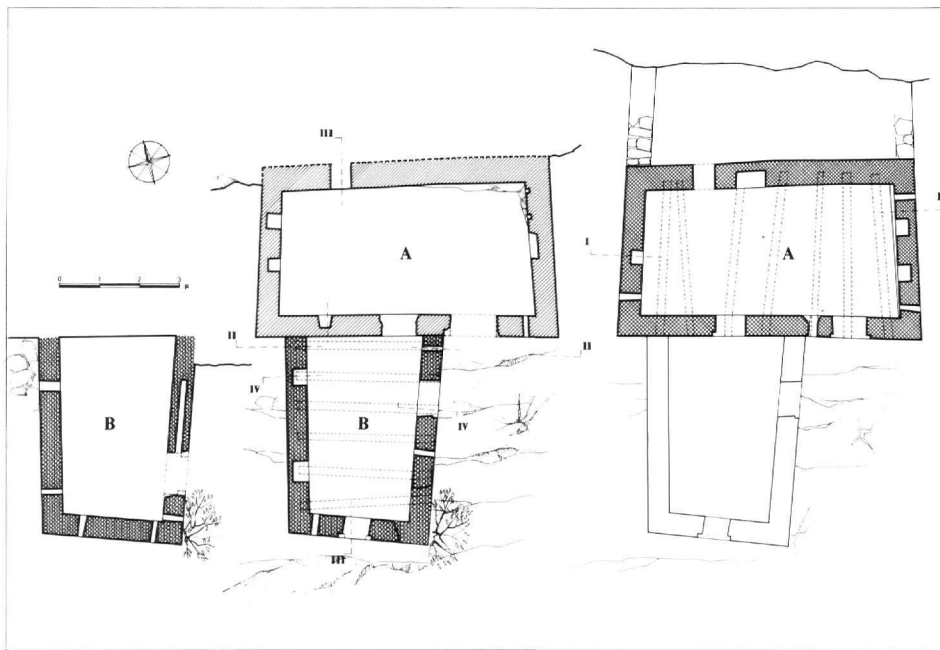

Εικ. 13. Κτίριο 2. Κάτοψη κατωγίου χώρου B, ανωγίου χώρου B και κατωγίου χώρου A, και ανωγίου A.

Εικ. 14. Κτίριο 2: I. Τομή I-I, II. Τομή II-II. A. Δυτική εξωτερική όψη.

Εικ. 15. Κτίριο 2: B. Νότια εξωτερική όψη, III. Τομή III-III, IV. Τομή IV-IV.

Εικ. 16. Κτίριο 2. Εσωτερική βορειοδυτική γωνία χώρου A.

μονώροφο κτίσμα (Α) στεγαζόταν με μονόριχτη στέγη και στο πίσω μέρος επικοινωνούσε με χώρο αυλής ή κλειστό δωμάτιο. Ο πίσω χώρος, του οποίου η ράχη εδημιουργείτο από μια σειρά βράχων, επικοινωνούσε με τον μπροστινό μέσω ενός χαμηλού τοξωτού ανοίγματος, με πλαίσιο από τούβλα. Οι δύο χώροι, λόγω της κλίσης του εδάφους, βρίσκονταν σε διαφορετικά επίπεδα και στεγαζόνταν με μονοκόμματη στέγη. Η είσοδος στο αρχικό κτίσμα γινόταν από τη δυτική πλευρά μέσω μιας θύρας με πλαίσιο. Στον βόρειο τοίχο δύο ανισόσταθα τοποθετημένα ράφια με επιμελημένα τοξωτά πλαίσια από τούβλα αποτελούν καθαρά βυζαντινά παραδείγματα (Εικ. 14).

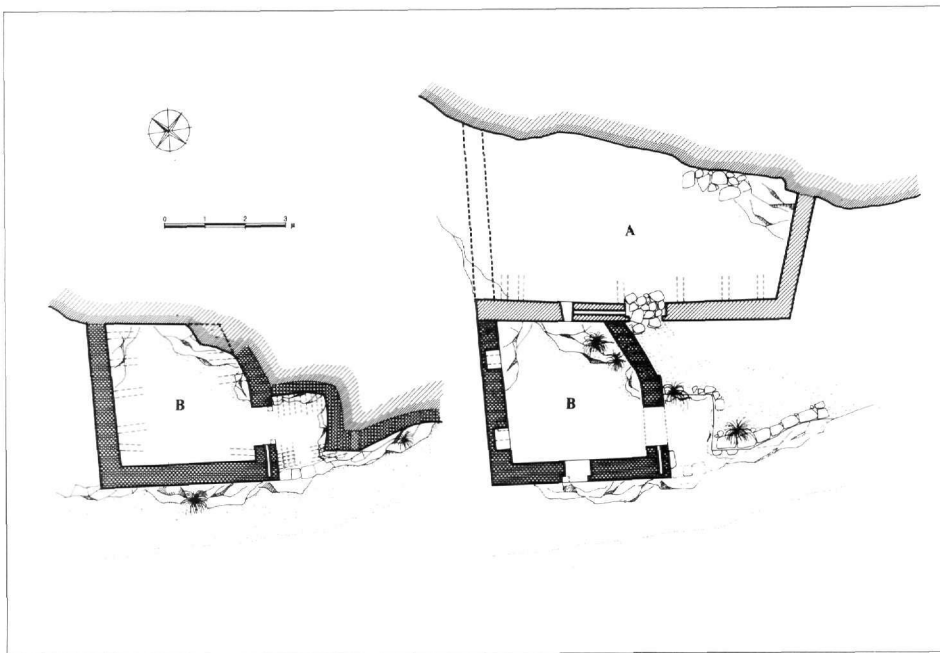
Όταν προστέθηκε όροφος στον μπροστινό χώρο (Α), ο πίσω χώρος είτε είχε καταστραφεί είτε δεν χρειαζόταν πλέον, οπότε και αχρηστεύθηκε (Εικ. 15). Η ενδιάμεση τοξωτή θύρα φράχθηκε και ανοίχθηκαν δοκοθήκες. Το κτίσιμο έγινε πάνω στην ήδη υπάρχουσα κατασκευή, όπως είναι αμέσως ορατό από τη διαφορετική ποιότητα της νέας τοιχοποιίας (Εικ. 16). Η διώροφη κατασκευή που στεγαζόταν με δίριχτη στέγη, όπως

φαίνεται στις στενές πλευρές, είχε, εκτός από την είσοδο στο κατώι, η οποία διατηρήθηκε, και δύο ανοίγματα στον όροφο. Πιθανότατα η είσοδος στον όροφο γινόταν με ξύλινη κλίμακα, τοποθετημένη στα δεξιά του εισερχόμενου στο κατώι, το ξύλινο πλατύσκαλο της οποίας πατούσε σε δύο εγκάρσια τοποθετημένα δοκάρια. Στον νότιο τοίχο ενδιαφέρον παρουσιάζει σύνθεση τριών ντουλαπιών, από τα οποία το επάνω τοξωτό είναι διακοσμημένο με χαράγματα που μιμούνται τούβλα.

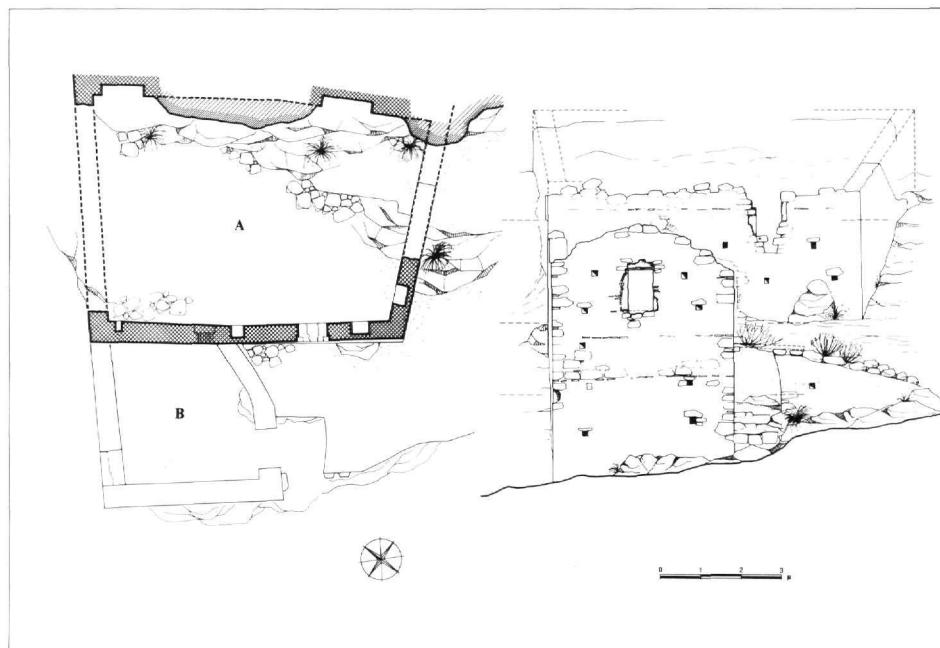
Σε τρίτη φάση, στον προϋπάρχοντα διώροφο όγκο προστέθηκε ένας μικρότερος (Β), κάθετα προς αυτόν. Οι είσοδοι στους δύο ορόφους γίνονται από δύο διαγώνια τοποθετημένες θύρες στον νότιο τοίχο, που βλέπει σε έναν χώρο αυλής. Μια σειρά από προεξέχουσες πέτρες δίνει τη θέση ενός πιθανού ξύλινου γεφυριού, που οδηγούσε στην είσοδο του ορόφου, δημιουργώντας όμως προβλήματα στην είσοδο του πίσω χώρου. Εξωτερικά η μόνη ενδιαφέρουσα μορφολογική λεπτομέρεια είναι εκείνη του στοιχειώδους κεραμοπλαστικού διακόσμου της θύρας στον όροφο του κυρίως

17

18

Εικ. 17. Κτίριο 9. Κάτοψη κατωγίου χώρου Β, ανωγίου χώρου Β καί κατωγίου χώρου Α.

Εικ. 18. Κτίριο 9. Κάτοψη ανωγίου χώρου Α και δυτική εξωτερική όψη.

Εικ. 19. Κτίριο 9. Πλαίσιο εισόδου ανωγίου χώρου Β.

όγκου. Το ίδιο μοτίβο εμφανίζεται και στο γειτονικό κτίσμα 17 (το οποίο έχει και άλλες ομοιότητες με το 2), αλλά και στις γειτονικές εκκλησίες της Αγίας Αικατερίνης, της Αγίας Παρασκευής και του Αγίου Δημητρίου, οπότε μπορούμε να υποθέσουμε μία τάση μίμησης και αντιγραφής από θρησκευτικά κτίρια, που εμφανίζεται και σε άλλα σπίτια του Γερακίου.

Κτίρια 9 και 16

Βρίσκονται λίγο πιο πάνω από το συγκρότημα Nivelet. Είναι μεγάλα σπίτια με κάτοψη σε σχήμα Γ που έχουν προκύψει με την προσθήκη ενός δεύτερου όγκου στη ΒΔ. γωνία ενός πρώτου πλατυμέτωπου (όπως τα κτ. 2 και 13).

Στο κτ. 9 ο αρχικός όγκος (Α) ήταν ισόγειος και στεγασμένος με μονόριχτη στέγη (Εικ. 17). Η προσθήκη (Β) έχει διαστάσεις στην κλίμακα του ανθρώπου όσον αφορά τα ανοίγματα, τα ντουλάπια και τα καθαρά ύψη

των ορόφων, ώστε να πλησιάζει παραδείγματα του Μυστρά (Εικ. 18). Η είσοδος στους ορόφους γίνεται όπως και στο σπίτι 3. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα λαξευτά λίθινα πλινθοπερίκλειστα πλαίσια των θυρών που συναντάμε στις εκκλησίες του Γερακίου και στον Μυστρά (Εικ. 19). Η είσοδος στο κατώι γίνεται μέσω ενός τετραγωνικού χώρου εισόδου, που δημιουργεί ο μαντρότοιχος και συγχρόνως τοίχος αντιστήριξης της ράμπας που ανέβαζε στην είσοδο του ορόφου. Ο χώρος αυτός στεγαζόταν με σανίδες που πατούσαν από τη μια πλευρά στον μαντρότοιχο και από την άλλη σε εξέχουσες από τον τοίχο πέτρες, κατασκευή που συναντάμε και στον Μυστρά. Οι σανίδες αυτές δημιουργούσαν συγχρόνως πλατύσκαλο για την επάνω θύρα. Ο στεγασμένος χώρος εισόδου συναντάται σπάνια στο Γεράκι.

Στο κτ. 16 που συναντάμε απέναντι (Εικ. 20, 21), στον προστιθέμενο μπροστινό χώρο (Β), που είναι μεγαλύτερος από τον πίσω (Α), διακρίνονται δύο φάσεις. Στην πρώτη το κτίσμα Β ήταν ισόγειο και στεγασμένο με μονόριχτη στέγη, ενώ στη δεύτερη έγινε διώροφο, διατηρώντας την ίδια κλίση στη στέγασή του. Το πλέον ενδιαφέρον στοιχείο είναι το σύστημα συλλογής των νερών της βροχής, που δίνει πληροφορίες για τη μορφή των κτιρίων. Το ίδιο σύστημα χρησιμοποιείται και σήμερα στη Λακωνική και στη Μονεμβασία. Η στέγη του μπροστινού χώρου οδηγούσε τα νερά σε αυλάκι που δημιουργείται στη στέγη από το χαμηλότερο κόψιμο του εξωτερικού μετώπου του τοίχου. Έπειτα, μέσα από κατακόρυφο λούκι, συλλεγόταν σε μια στέρνα-ασκό, που διαμορφωνόταν μέσα σε φυσική κοιλότητα του βράχου. Σε όλο το μήκος της νότιας πλευράς του ίδιου χώρου υπήρχε ένα παρόμοιο αυλάκι που παραλάμβανε τα νερά από την πίσω στέγη. Μέσω ενός κατακόρυφου αγωγού, τοποθετημένου σε σχισμή εσωτερικά στη ΝΔ. γωνία, κυλούσαν στην ίδια στέρνα από διαφορετικό στόμιο. Η άντληση γινόταν από οπή, ανοιγμένη στο πάχος του τοίχου, κάτω από αβαθή κόγχη στη ΒΔ. γωνία.

ΓΕΙΤΟΝΙΑ Γ

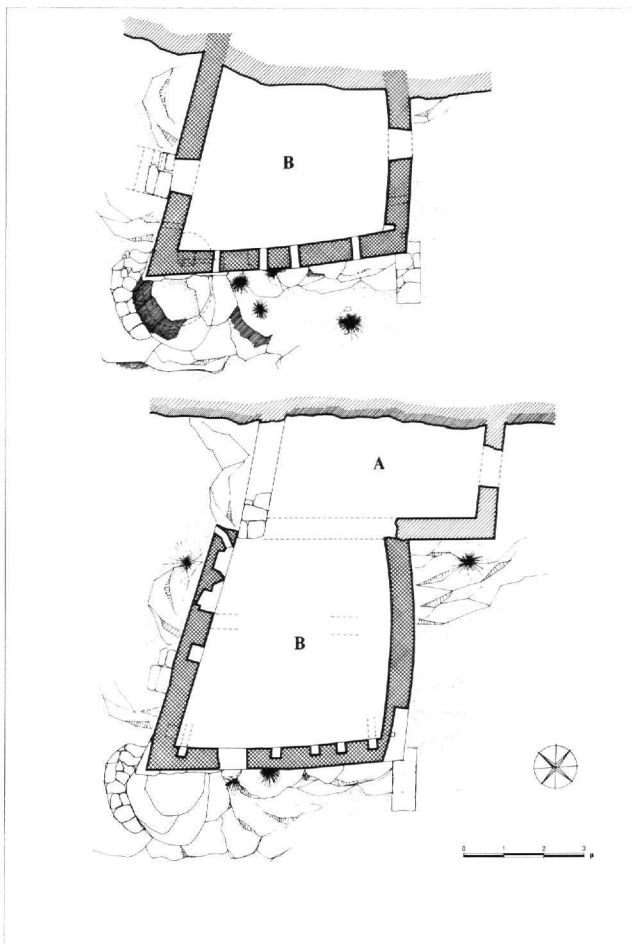
Χαρακτηριστικό της γειτονιάς είναι ότι αποτελείται από αραιά τοποθετημένα και αυτόνομα κτίσματα (28, 27, 13, 29, 15, 14, 30, 31).

Κτίριο 13

Είναι χαρακτηριστικό δίχωρο κτίσμα σε σχήμα Γ. Αποτελείται από ένα διώροφο πλατυμέτωπο επιμήκη χώρο και έναν τετραγωνικό πύργο σε προσθήκη, στη ΒΑ. γωνία του αρχικού όγκου (Εικ. 22, 25). Σε πρώτη

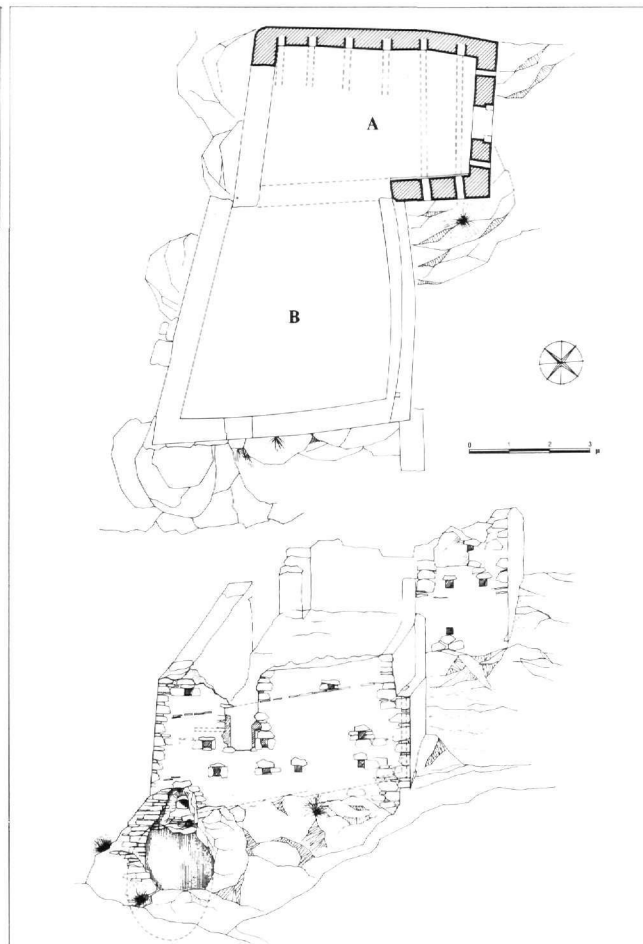
19

Εικ. 20. Κτίριο 16. Κάτοψη κατωγίου χώρου Β, ανωγίου χώρου Β και κατωγίου χώρου Α.

φάση, στο κατώ η είσοδος γινόταν από τα δυτικά. Στο ανώι γινόταν είτε από την γκρεμισμένη ΝΑ. γωνία είτε από τη μεσόπορτα, που επικοινωνεί με τον πύργο και στην οποία δεν σώζεται υποδοχή αμπάρας (Εικ. 23). Στην πρώτη περίπτωση, η είσοδος γινόταν από τον δρόμο με μια μικρή κλίμακα, που κατέβαινε σε ένα μικρό πλατύσκαλο, πιο ψηλά από το υπόλοιπο πάτωμα στη γωνία. Οι διαμπερείς δοκοθήκες στη δυτική πλευρά και η πιθανή είσοδος από τη μεσόπορτα ίσως προϋπέθεταν κάποιον ξύλινο εξώστη. Ο πύργος στην επαφή του με τον κύριο όγκο δημιουργεί εμφανή αρμό και είναι τοποθετημένος με ελαφρά απόκλιση προς τα νότια. Το κατώ στεγάζεται με ημικυλινδρικό θόλο, στον οποίο διακρίνονται τα ίχνη του ξυλοτύπου του (Εικ. 24). Οι θόλοι που σώζονται στο Γεράκι είναι ελάχιστοι και εφαρμόζονται πάντοτε σε μικρές ή δευτερεύουσες κατασκευές. Η στεγανοποίη-

Εικ. 21. Κτίριο 16. Κάτοψη ανωγίου χώρου Α και δυτική εξωτερική όψη.

ση του χώρου εσωτερικά με κουρασάνι, καθώς και οι στρογγυλεμένες γωνίες του, φανερώνουν ότι, σε πρώτη τουλάχιστον φάση, επρόκειτο για δεξαμενή νερού. Δεν σώζεται κανένα λούκι τροφοδοσίας από τη στέγη, εκτός ίσως από μια οπή στη βόρεια πλευρά. Η άντληση γινόταν από οπή στο πάτωμα του ορόφου, όπως σε ανάλογα παραδείγματα στην Καρύταινα και στο Μουχλί¹⁷.

Σε δεύτερη φάση, ένα παράθυρο, που ανοίχθηκε στη δυτική πλευρά και το οποίο αργότερα μετατράπηκε σε άνοιγμα θύρας, δείχνει ότι ο χώρος χρησιμοποιήθηκε και ως αποθήκη ή και κατοικία. Το ανώι του πύργου ήταν κατοικήσιμο, αλλά η διάταξη ανοιγμάτων και ντουλαπιών δεν είναι συμμετρική, όπως στον Μυστρά, όπως επίσης και σε κανένα άλλο πυργοειδές κτίσμα του Γερακίου, παρά μόνο στο κτ. 19. Συνήθως στον δυτικό τοίχο ανοίγεται ένα μόνο παράθυρο (κτ. 2, 17,

9). Η στέγαση του πύργου είναι άγνωστη (με θόλο;). Η είσοδος γινόταν στη ΝΑ. γωνία σε επαφή με τον αρχικό τοίχο από μία μικρή σκάλα που ακολουθούσε την καμπύλη του θόλου.

Μεταξύ των σκελών του Γ της κάτοψης του συγκροτήματος δημιουργείται ένα είδος αυλής προστατευμένης από τον βοριά, από όπου γίνεται η είσοδος στα δύο σκέλη. Το φαινόμενο αυτό είναι συχνό στα σπίτια με σχήμα Γ ή Τ.

Κτίριο 14

Βρίσκεται στην άκρη της γειτονιάς στα ΝΔ. και αποτελεί το μοναδικό παράδειγμα σπιτιού με δύο χώρους στη σειρά, που επικοινωνούν μεταξύ τους (Εικ. 26). Σε πρώτη φάση το κτίσμα ήταν μονόχωρο (Α), πλατυμέτωπο και στεγασμένο με μονόριχτη στέγη. Σε δεύτερη φάση προστέθηκε όροφος στον υπάρχοντα χώρο, που στεγάσθηκε τώρα με δίριχτη στέγη. Το κατώ διατήρησε την προϋπάρχουσα είσοδο στη βόρεια πλευρά, ενώ για τον όροφο ανοίχθηκε μια άλλη, διαγώνια τοποθετημένη ως προς την πρώτη, το πλατύσκαλο της οποίας πατούσε στον βράχο (Εικ. 27). Στη φάση αυτή ανήκει και το κλείσιμο της ΝΔ. γωνίας του κατωγίου με τοίχο σε σχήμα Γ, επιχρισμένο εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα. Χρησίμευε για την αποθήκευση τροφίμων, πιθανότατα σιτηρών και οσπρίων, που αντλούσαν από καταπακτή του πατώματος του ανωγίου. Τέτοιες αποθήκες συναντάμε και σε άλλα κτίρια (στο σπίτι 32, στο γειτονικό 29 και στο κάστρο). Επίσης, πάνω από την αποθήκη στο νότιο αέτωμα, ανοίγεται μια τοξοθυρίδα με ημικυλινδρική κάλυψη, ταυτοσημη με του φυλακίου 32 και του νότιου πύργου του κάστρου, που σπάνια συναντάμε σε κατοικίες¹⁸ (Εικ. 28).

Σε τρίτη φάση, δίπλα στον υπάρχοντα όγκο προστέθηκε ένας δεύτερος δώροφος (Β), με αποτέλεσμα οι εξώθυρες να μετατραπούν σε εσωτερικές. Η είσοδος του κατωγίου στον δεύτερο χώρο γινόταν από τα βόρεια, ενώ του ανωγίου από τα ανατολικά, μέσω ενός μικρού χώρου αυλής που κλεινόταν με μάντρα. Εντύπωση προκαλεί η διπλή σειρά δοκοθηκών στον δυτικό τοίχο, οπότε πιθανότατα το πάτωμα υπερυψώθηκε στα βόρεια. Ίσως το υπερυψωμένο αυτό πατάρι εχρησιμοποιείτο και ως κρεβάτι. Η είσοδος στον όροφο γινόταν από χαμηλότερο επίπεδο, που πατούσε σε βράχο. Ας αναφέρουμε ότι σε αυτό το κατώ ανοίγονταν τρία ντουλάπια, ενδεικτικά της χρήσης του χώρου ως μαγειρείου. Επίσης, εκτός από την τοξοθυρίδα, μια μεταγενέστερη πολεμίστρα και μια θυρίδα κατόπτρου στον δυτικό τοίχο του χώρου Β φανερώουν την ύπαρξη μονοπατιού που έστριβε μπροστά από το σπίτι. Τον

αμυντικό χαρακτήρα του κτιρίου άλλωστε φανερώνει και η έλλειψη ανοιγμάτων, εκτός δύο παραθύρων στα δύο ανάγια, όπως και η ακραία χωροθέτησή του στον οικισμό. Η θέση της τοξοθυρίδας και της αποθήκης ταυτίζονται με τις αντίστοιχες στο σπίτι 32, που και αυτό, τοποθετημένο στα δεξιά της τελικής πορείας προς το κάστρο, είχε τη χρήση φυλακίου.

ΝΟΤΙΑ ΚΟΡΥΦΗ

Κτίριο 11

Στην απέναντι κορυφή του λόφου (Εικ. 2) βρίσκονται, εκτός από τους ναούς των Ταξιαρχών και των Θεοφανείων, και αρκετά κτίσματα, ρειπωμένα τώρα, από τα οποία τρία μόνο σώζονται σε αρκετά μεγάλο ύψος. Το μεγαλύτερο από αυτά, το 11, αποτελεί και το μοναδικό παράδειγμα όπου διασώζονται τόσοι πολλοί χώροι σε επαφή (Εικ. 29).

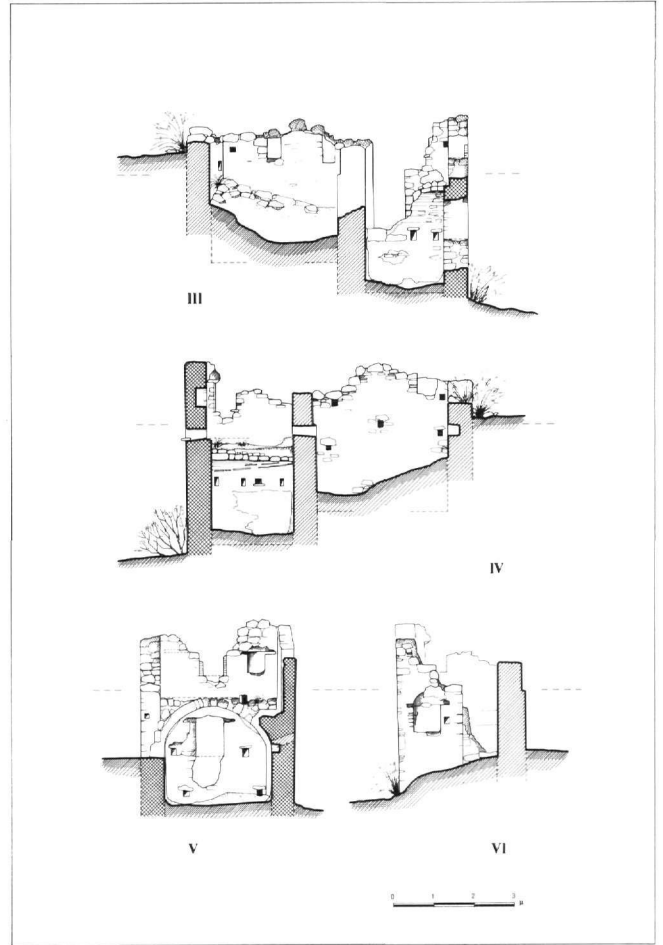
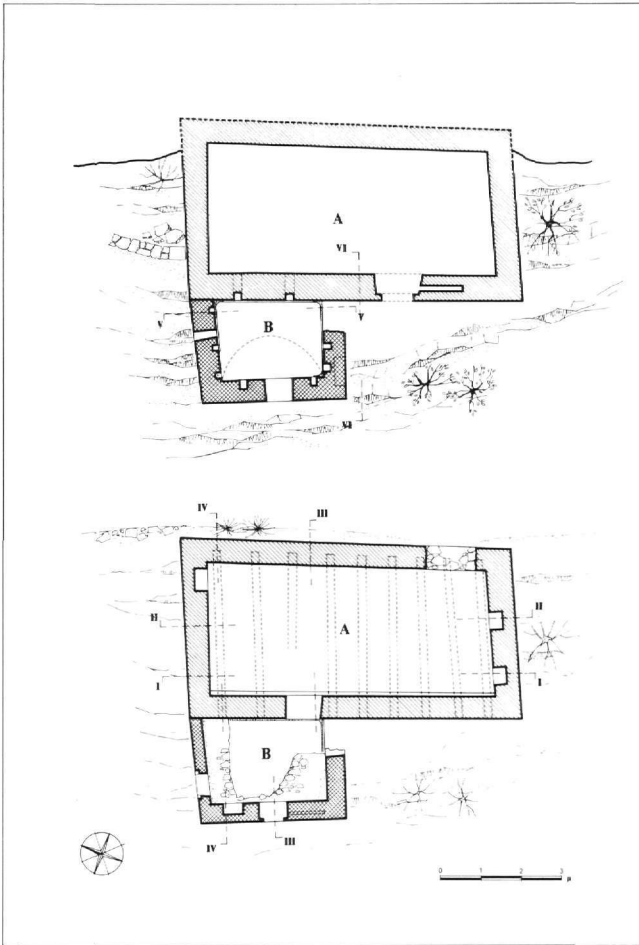
Αρχικά το συγκρότημα αυτό αποτελούσαν ο βόρειος ισόγειος χώρος (Α), πλατυμέτωπος, με άξονα από τα ανατολικά στα δυτικά, και ένας δεύτερος μικρότερος, τοποθετημένος κάθετα προς τη ΝΑ. γωνία του πρώτου. Επικοινωνούσαν με ενδιάμεση θύρα εξαρχής κατασκευασμένης γι' αυτό τον σκοπό, που μαζί με εκείνη του κτιρίου 2 αποτελούν τα μοναδικά παραδείγματα εσωτερικής θύρας. Και οι δύο χώροι στεγάζονταν με δίριχτες στέγες (Εικ. 30). Ο βόρειος χώρος είχε δύο ανοίγματα στον βόρειο τοίχο, που μοιάζουν με θύρες, καθώς και μια επιμελημένη εξώθυρα, που έβγαζε στον χώρο της αυλής. Στον ίδιο χώρο πιθανότατα ανοιγόταν και ο χώρος Β.

Σε δεύτερη φάση, ο νότιος τοίχος επιμηκύνθηκε προς τα δυτικά και δέχθηκε όροφο. Έτσι, το αρχικό καλυβάκι ενσωματώθηκε σε ένα δώροφο πλατυμέτωπο προς τα νότια σπίτι, όπως δείχνουν τα ίχνη της στέγης στους τοίχους (Εικ. 31). Στο τμήμα του νότιου τοίχου που προστέθηκε ανοίχθηκαν δύο διαγώνια τοποθετημένες θύρες, που οδηγούσαν αντίστοιχα στο κατώ και στον όροφο. Η πρόσβαση στον όροφο γινόταν με λίθινη κλίμακα (παρόμοια και από το γειτονικό κτίριο 10). Ο βόρειος χώρος παρέμεινε ισόγειος.

Πολλά ερωτηματικά προκαλεί η δυτική όψη του ψηλού χώρου (Γ), όπου διακρίνονται δύο πεσσοί ενσω-

17. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, Βυζαντινά σπίτια στο Μουχλί της Αρκαδίας, Βυζαντινά 13, σ. 334, και ο ίδιος, Η επίδραση της μορφολογίας των πύργων στην οχυρή κατοικία του ελλαδικού χώρου του 16ου-18ου αιώνας, Πρακτικά XI. Συνεδρίου του Internationales Burgen-Institut, Φρουριακά Χρονικά, I (1973), σ. 57.

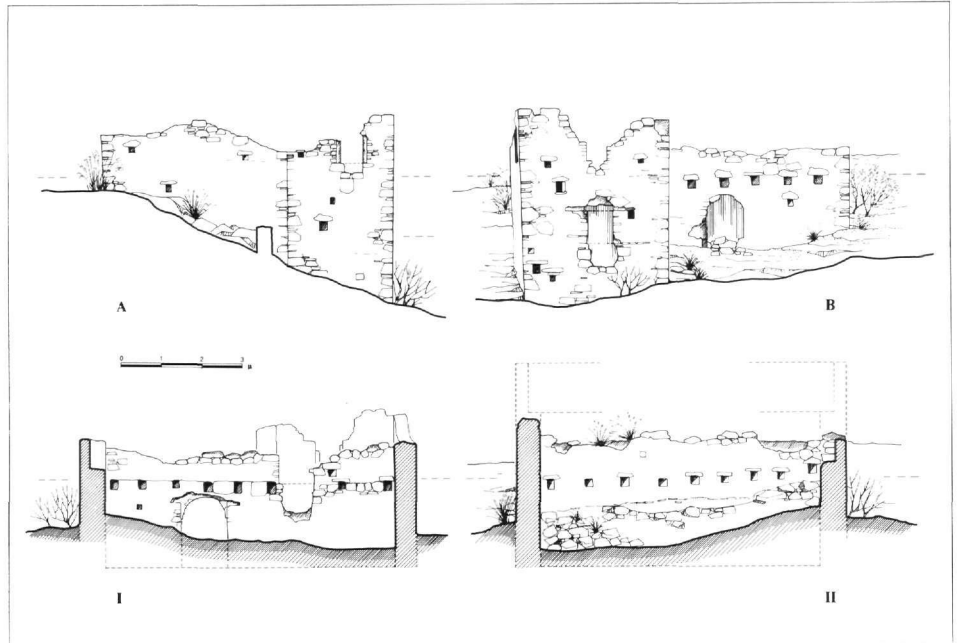
18. Αποτελεί βυζαντινή κατασκευή που συναντάμε επίσης στους Χριστιάνους και στην πόλη της Μονεμβασίας, καθώς και στο παλατάκι στον Μυστρά.

Εικ. 22. Κτίριο 13. Κάτοψη κατωγίων και ανωγίων.

Εικ. 23. Κτίριο 13: Α. Εξωτερική βόρεια όψη, Β. Εξωτερική δυτική όψη, Ι. Τομή Ι-Ι, ΙΙ. Τομή ΙΙ-ΙΙ.

Εικ. 24. Κτίριο 13: ΙΙΙ. Τομή ΙΙΙ-ΙΙΙ, ΙV. Τομή ΙV-ΙV, V. Τομή V-V, VI. Τομή VI-VI.

Εικ. 25. Κτίριο 13. Άποψη προς τα βορειοδυτικά.

ματωμένοι στον τοίχο καθ' όλο το ύψος, με άγνωστη αρχική λειτουργία. Ίσως ανήκαν στην πρώτη φάση και στήριζαν κάποια πέργκολα ή στέγη ή αποτελούσαν βάση κωδωνοστασίου (;). Μεταξύ τους ανοιγόταν στον όροφο παράθυρο ή θύρα που έβλεπε προς τον κάμπο. Αξιοσημείωτο επίσης είναι το μοναδικό δείγμα σταυρωτής ξυλοδεσιάς που φαίνεται στη ΝΔ. γωνία (παρόμοια και στο Μουχλί).

Σε τρίτη φάση, η ΒΔ. γωνία φράχθηκε, ώστε να δημιουργηθεί ο χώρος Δ, με είσοδο από τα δυτικά, από όπου περνούσε μονοπάτι σύρριζα στον βράχο, το οποίο συνέχιζε προς βορράν. Από τον χώρο που προστέθηκε στα ΝΑ. έχει απομείνει όρθιος μόνο ο νότιος τοίχος. Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζουν οι θύρες του κτιρίου ΙΙ, με λίθινα εξωτερικά τόξα, επιχρισμένα τύμπανα και εσωτερικά ξύλινα υπέρθυρα. Στο διάγραμμα του Traquair το σπίτι αυτό παρουσιάζεται με πολλούς

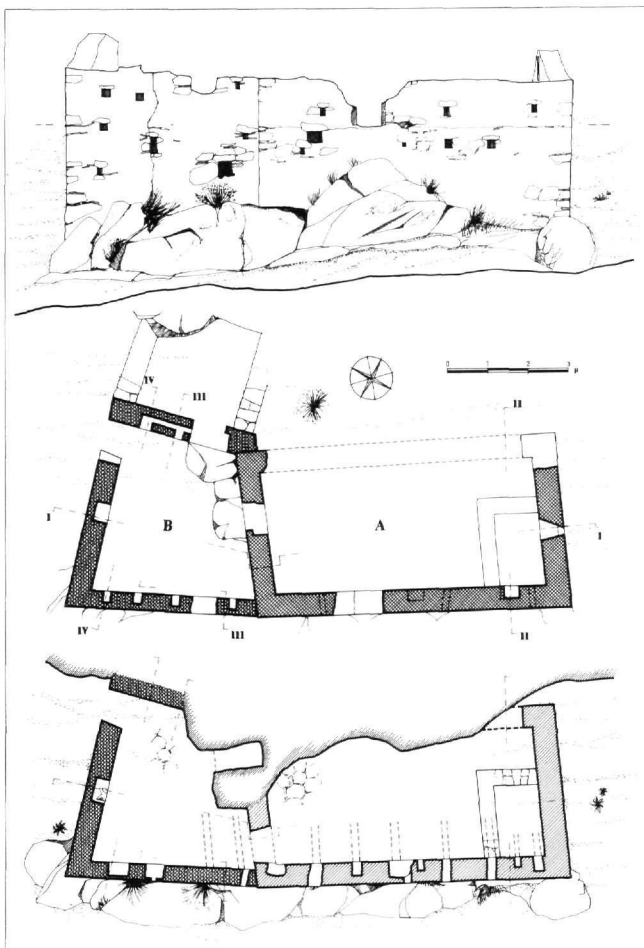
ακόμα χώρους να ενώνεται με την εκκλησία των Θεοφανείων, οπότε είναι πιθανό να επρόκειτο για μοναστηριακό συγκρότημα.

ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ

Μπορούμε να πούμε ότι το κάστρο του Γερακίου (Εικ. 32) ανήκει στην ομάδα των ορεινών κάστρων του 13ου αιώνα, που έκτισαν οι Φράγγοι εκμεταλλευόμενοι τη φυσική οχύρωση. Διακρίνονται δύο βασικές οικοδομικές φάσεις. Μία πρώτη γύρω στο 1250, που ιστορικά θέλει ως κτήτορα τον Jean de Nivelet, και μια δεύτερη, βυζαντινή, μετά το 1260, κατά την οποία ενισχύθηκε η νότια πλευρά και επισκευάστηκε η δυτική με την πύλη.

Ο σημαντικότερος ναός του οικισμού είναι ο Άγιος Γεώργιος, κτισμένος στο κεντρικότερο σημείο του

26

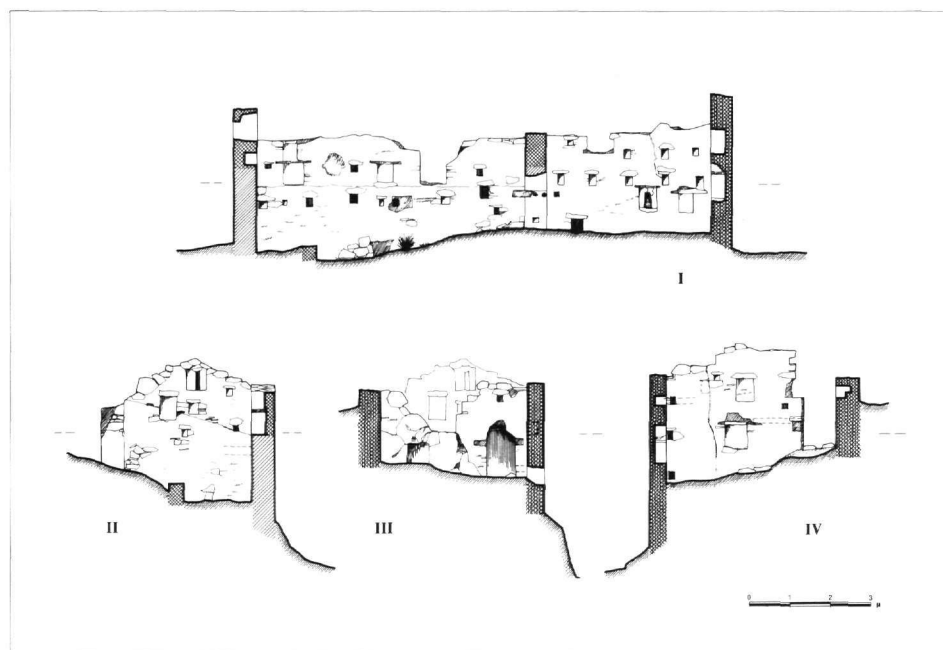
περιβόλου. Πρόκειται για τρίκλιτη θολοσκεπή βασιλική με νάρθηκα. Ο ναός αρχικά ήταν δίκλιτος, αποτελούμενος από το βόρειο και το μεσαίο κλίτος, και που σύμφωνα με τον Ορλάνδο¹⁹ προϋπήρχε του κάστρου (11ος-12ος αι.). Αξιόλογο είναι το μαρμαρίνο εικονοστάσι, το οποίο φέρει γλυπτό διάκοσμο με φραγκικές επιδράσεις.

Το πλάτωμα μπροστά από τον ναό του Αγίου Γεωργίου, όπου βρίσκεται η μία από τις δύο μεγάλες στέρνες του κάστρου, πιθανότατα αποτελούσε τον ζωτικότερο χώρο συγκέντρωσης του οικισμού.

Μέσα στον περίβολο του κάστρου υπάρχει μεγάλος αριθμός κτισμάτων, από τα οποία άλλα είναι μεμονωμένα και άλλα οργανώνονται σε συγκροτήματα. Τα μόνα πολύχρωμα που υπάρχουν βρίσκονται το ένα σχεδόν σε επαφή με τον Άγιο Γεώργιο (Εικ. 33) και το άλλο στα δυτικά της μεγάλης κινστήρας του κάστρου. Τη συνολική τους κάτοψη γνωρίζουμε μόνο από το διάγραμμα του Traquair, γιατί σήμερα σώζονται μόνο κάποιες γωνίες και μεσότοιχοι. Η θέση τους μπορεί να δικαιολογήσει τον χαρακτηρισμό τους ως κατοικίας του άρχοντα.

Όμως, το πλέον ενδιαφέρον συγκρότημα κτισμάτων βρίσκεται βόρεια και δυτικά της εκκλησίας. Από αυτό σώζονται σε καλή κατάσταση κτίσματα που τοποθετούνται σε μία ζώνη από Α. προς Δ., κλείνοντας τον βόρειο χώρο του περιβόλου. Από τις εισόδους, τις αποτμήσεις και τα περάσματα μπορούμε να διακρίνουμε ένα βασικό μονοπάτι που ελίσσεται ανάμεσά τους.

27

Εικ. 26. Κτίριο 14. Εξωτερική δυτική όψη, κάτοψη αναγίων και καταγίων.

Εικ. 27. Κτίριο 14: I. Τομή I-I, II. Τομή II-II, III. Τομή III-III, IV. Τομή IV-IV.

Εικ. 28. Κτίριο 14. Εσωτερική νοτιοδυτική γωνία του χώρου Α, όπου διακρίνεται η τοξοθυρίδα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η παραπάνω παρουσίαση δίνει μια συνολική εικόνα για τον οικισμό του Γερακίου, δεδομένου ότι τα παραδείγματα που επιλέχθηκαν ήταν χαρακτηριστικά των τύπων κατοικιών που συναντάμε κυρίως στον βασικό οικισμό του κάστρου.

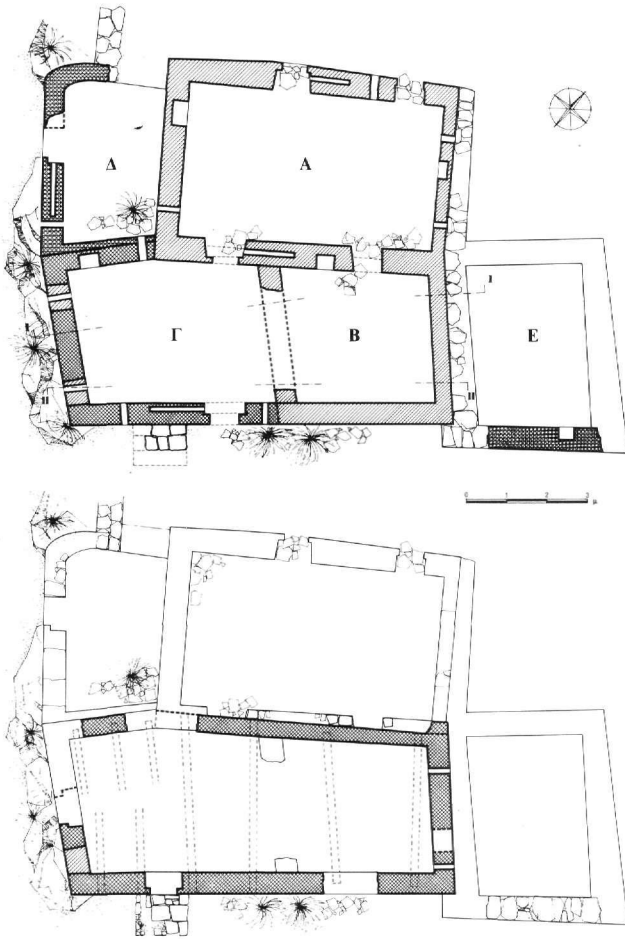
Έγινε μια προσπάθεια πρώτης παρουσίασης με μια απλή περιγραφή και σύγχρονη απόπειρα ερμηνείας διαφόρων κατασκευαστικών και μορφολογικών στοιχείων, με σκοπό τη δημιουργία όσο το δυνατόν μιας πιο καθαρής εικόνας της αρχικής μορφής των κτισμάτων. Μια ανασκαφική έρευνα θα φέρει στο φως ασφαλώς πολύ περισσότερα στοιχεία.

Το Γεράκι αποτελεί μια σπάνια περίπτωση σωζόμενου βυζαντινού οικισμού χωρίς μεταγενέστερες επεμβάσεις, που μας δίνει μια καθαρή εικόνα της μορφής του βυζαντινού οικισμού του 15ου αι. και της τυπολογίας της βυζαντινής κατοικίας. Οι ελάχιστες διαστάσεις των κτισμάτων, που μόλις καλύπτουν τις βασικές ανά-

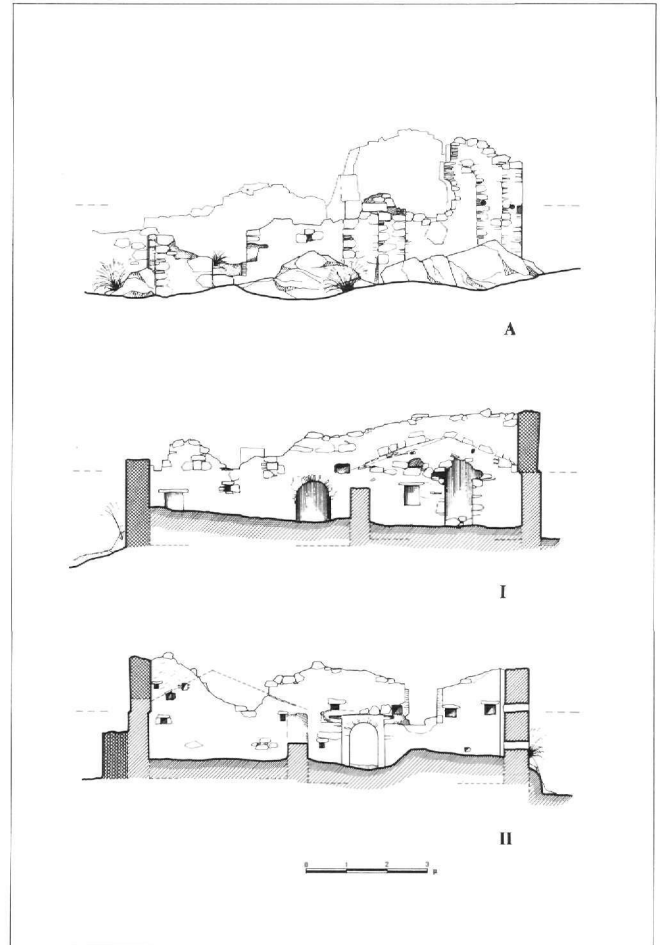
γκες ζωής, επιβεβαιώνουν την άποψη ότι τα τυπικά βυζαντινά σπίτια των οικισμών της περιοχής ήταν μικρής κλίμακας και περιορισμένων μορφολογικών προθέσεων, σε αντίθεση με τη λανθασμένη εικόνα που μας έδιναν μέχρι πρότινος τα μοναδικά γνωστά παραδείγματα του Μυστρά.

19. Βλ. Α. Ορλάνδος, Ανατολίζουσαι βασιλικαί της Λακωνίας, ό.π. (υπόσημ. 13), σ. 349.

29

30

31

Εικ. 29. Κτίριο 11. Κάτοψη κατωγιών και ανωγιών.

Εικ. 30. Κτίριο 11: Α. Εξωτερική δυτική όψη. Ι. Τομή Ι-Ι, ΙΙ. Τομή ΙΙ-ΙΙ.

Εικ. 31. Κτίριο 11. Εσωτερική βορειοανατολική γωνία χώρου Β, όπου διακρίνονται τα ίχνη της πρώτης φάσης.

Εικ. 32. Κάστρο. Η νότια εξωτερική πλευρά, όπως φαίνεται από το μονοπάτι που οδηγεί στη νότια κορυφή.

Εικ. 33. Κάστρο. Άποψη της περιοχής του περιβόλου στα ανατολικά του Αγίου Γεωργίου.

Anna Maria Simatou - Rosalia Christodouloupoulou

OBSERVATIONS ON THE MEDIEVAL SETTLEMENT OF GERAKI

Built on a fore-hill of the Parnon range looking towards the Lakonian plain, the Medieval settlement of Geraki developed around the *kastron* built about 1250 by the Franks, and after the abandonment of the settlement of the same name on the plain. This *kastron* shortly came into the possession of the Byzantines and, due to its strategic location between Mystras and Monemvasia, it flourished during the Despotate as one can discern today from the building remains, notably the decorated churches which gradually sprung up below the settlement. Finally, abandonment of the *kastron* settlement must have begun from the 15th century and continued up till 1700, when we encounter Geraki once again as the main village of the plain.

Settlement complexes can be found today on both summits of the fore-hill, and are linked to each other by a path running along the col that unites them.

Today, the remains of the main settlement below the *kastron* consist of only the most rudimentary settlement grid which is difficult to discern. The only exceptions are two main paths which lead from the plateau at the base of the settlement to the *kastron*, and thence to the south summit.

Furthermore, the rocky terrain together with its steep incline and the changing access requirements for the buildings and their adjoining structures go to create a confusing network of paths, now difficult to traverse, which once acted as approaches to the buildings.

Traces of a fortified enclosure wall for the lower settlement have not survived, although slight remains have been found along its rocky northern boundary. Thus it is quite possible that the *kastron* was used as a place of refuge in time of enemy attack. Within the *kastron*'s enclosure walls, on the other hand, traces of large buildings exist, perhaps including the residence of the local archon, as well as reservoirs, cells along the perimeter of

the walls, traces of a small closely built community, but chiefly the church of St. George which constituted the centre of the whole settlement and preserves noteworthy wall-paintings and sculptural decoration.

Although most of the buildings have been destroyed down to their foundations, structural density varies throughout the settlement. Apart from the churches, the remaining buildings which have been preserved to a considerable height represent houses and guard posts and are delimited in three basic neighbourhoods identified by the small churches scattered throughout the settlement.

The dense Neighbourhood A below the *kastron* entrance includes the "Nivelet complex" consisting of four areas adjoining a monumental hall. Neighbourhood B extends to the centre of the settlement with relatively dense dwellings, while Neighbourhood Γ below the plateau on the settlement's southern extremity was structurally sparse.

Generally, the buildings are rectangular, two-storied with wooden floors and inclined tiled roofs. The upper storey of these houses, with its separate entrance approached from ground floor level, operated independently as a dwelling area, even though surface area and available height was limited. Windows opened out towards the view.

The examples examined here are characteristic of those encountered at Geraki, and resulted from additions and modifications undertaken during the settlement's acme. Since later interventions were never undertaken, the settlement being abandoned prior to the Turkish conquest, this small-scale, morphologically modest settlement and the difficult living conditions it manifested provide a good indication of a typical Byzantine mountain settlement during the Despotate, a settlement which has no relation to that of the wealthy capital at Mystras.